

АНОТАЦІЯ

до дипломної роботи другого (магістерського) рівня вищої освіти,
здобувача вищої освіти факультету історії, політології та міжнародних
відносин

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Панько А.Р

**на тему: «Політично-економічний розвиток Ассирійської імперії (900 -
600 рр. до н. е.)»**

Спеціальність 032 – Історія та археологія

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, 2024 р.

У роботі досліджується внутрішня та зовнішня політика Ассирійської імперії, яка стала однією з наймогутніших держав того часу.

У першому розділі розглядається організація внутрішньої системи управління імперією. Роль бюрократичного апарату та система формування провінцій.

Друга частина роботи присвячена зовнішній політиці Ассирії, зокрема її військовій кампанії і дипломатичній стратегії. Аналізуються три основні етапи ассирійської експансії: від відновлення втрачених територій до активної військової експансії та завоювання сусідніх країн. Дипломатія стала важливим інструментом у підтримці та зміцненні статусу Ассирії на міжнародній арені.

В третьому розділі розглянутий економічний розвиток Ассирійської імперії, який був тісно інтегрований з її військовою політикою. Завоювання нових територій не тільки розширило межі держави, але й призвело до

дефіциту ресурсів, необхідних для подальшого економічного зростання. Контроль над торговими шляхами, дозволив Ассирії домінувати на міжнародній арені. Створення торгових колоній на завойованих територіях сприяло інтеграції імперії в економічну систему прилеглих територій і зміцненню її економічної могутності. Внутрішній економічний розвиток Ассирії був забезпечений розвитком сільського господарства та ремесл.

Слід зазначити, що внутрішня політика Ассирії була спрямована на забезпечення стабільності, централізації влади та підтримки збройних сил, тоді як зовнішня політика була спрямована на зміцнення імперії шляхом постійного розширення територій, дипломатії та військових дій. Таким чином, можна сказати, що Ассирія досягла великих успіхів завдяки ефективному поєднанню жорсткої внутрішньої політики, економічного розвитку та активної зовнішньої експансії.

Ключові слова: Ассирія, Ассирійська імперія, економічний розвиток Ассирії, військові завоювання, торгівля, сільське господарство, внутрішня політика, дипломатичні відносини.

ABSTRACT

to a diploma thesis of the second (master's) level of higher education,
a higher education student of the Faculty of History, Political Science and
International Relations

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Panko A.R.

“Political and economic development of the Assyrian Empire (900 - 600 BC)”

Speciality 032 - History and archeology

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

m. Chernivtsi, 2024

This study explores the internal and external policies of the Assyrian Empire, which became one of the most powerful states of its time.

The first chapter examines the organization of the internal governance system of the empire, focusing on the role of the bureaucratic apparatus and the system of provincial administration.

The second part of the study is devoted to Assyria's foreign policy, particularly its military campaigns and diplomatic strategy. It analyzes three main phases of Assyrian expansion: the restoration of lost territories, active military campaigns, and the conquest of neighboring states. Diplomacy played a crucial role in maintaining and strengthening Assyria's status on the international stage.

The third chapter examines the economic development of the Assyrian Empire, which was closely integrated with its military policy. The conquest of new territories not only expanded the state's borders but also led to resource shortages critical for further economic growth. Control over trade routes allowed Assyria to dominate the international arena. The establishment of trade colonies in conquered territories contributed to the integration of the empire into the economic systems of

surrounding regions and reinforced its economic power. The internal economic development of Assyria was supported by advancements in agriculture and craftsmanship.

It should be noted that Assyria's domestic policy aimed to ensure stability, centralize power, and support the armed forces, while its foreign policy focused on strengthening the empire through continuous territorial expansion, diplomacy, and military action. Thus, it can be concluded that Assyria achieved significant success due to the effective combination of stringent internal policies, economic development, and active external expansion.

Keywords: Assyria, Assyrian Empire, economic development of Assyria, military conquests, trade, agriculture, domestic policy, diplomatic relations.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Панько А.Р.

Зміст

Вступ.....	7
Розділ I. Внутрішня політика Ассирійської імперії.....	
1.1 Система управління	
1.2 Політична організація імперії	
Розділ II. Зовнішня політика Ассирійської імперії.....	33
2.1 Військова експансія	
2.2 Дипломатичні відносини	
Розділ III. Економічний розвиток Ассирійської імперії	
3.1. Земельні відносини та розвиток сільського господарства	
3.2. Розвиток ремесл та торгівля	
Висновки	
Список використаної літератури та джерел	
Додатки	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Термін «імперія» в історичній літературі вживається для означення державних утворень минулого, до складу яких входили інкорпоровані ними колишні самостійні держави або бездержавні території й верховна влада в яких, як правило, належала імператорові. Ассирійська імперія, яка існувала в X – VII столітті до н. е., стала однією з перших великих імперій, що домінувала на території Близького Сходу та мала величезний вплив на сусідні держави. Її політико-економічна система заклала основи для адміністративного управління, військових стратегій та торговельних відносин, що пізніше були перейняті й адаптовані іншими державами Близького Сходу. На прикладі Ассирійської імперії ми можемо простежити закономірності розвитку імперій та імперського досвіду будівництва величезної держави з різним соціальним складом.

Дослідження політико-економічного розвитку Ассирії дозволяє глибше зрозуміти, яким чином ця держава змогла об'єднати під своїм контролем різні народи та території, створивши стабільну систему управління, що зберігалася століттями. Вивчення цієї теми також є актуальним у зв'язку з тим, що сучасні політичні та економічні системи часто стикаються зі схожими викликами, пов'язаними з багатонаціональним складом та необхідністю утримання великої території.

Метою даної магістерської роботи є аналіз політико-економічного розвитку Ассирійської імперії у період з 911 по 605 р. до н. е., включаючи структуру управління, особливості економічної системи, роль військової експансії та дипломатичних відносин між сусідніми країнами та Ассирійською імперією.

Для досягнення цієї мети необхідно розглянути наступні завдання:

- Проаналізувати політичну структуру Ассирійської імперії, її адміністративну систему;

- Розглянути особливості військовою експансією та дипломатичні відносини асирійських царів;

- Дослідити розвиток сільського господарства, ремісництва, торгівлі та земельних відносин Асирійської імперії.

Об’єктом дослідження є історія Асирійської імперії в 911- 605 рр. до н.е.

Предметом дослідження є внутрішня та зовнішня політика Асирійської імперії у X–VII ст. до н. е., а також економічні процеси, що забезпечували її могутність, аналіз державного управління, військової експансії, заходів контролю над підкореними територіями, розвитком ремесл, земельних відносин, сільського господарства та торгівлі.

Хронологічні рамки дослідження включають 911-605 рр. до н. е, верхня межа обумовлена створенням Асирійської імперії як такої, нижня межа обумовлена занепадом імперії.

Територіальні рамки дослідження включають територію Асирійської імперії, на даний час це територія Іраку, Сирії, Ірану та Туреччини та деякі частини Йорданії, Лівану та Ізраїлю.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи, звернення до яких дає можливість якомога повніше реалізувати сформульовані у магістерській роботі мету і завдання..

Зокрема для послідовного викладу матеріалу застосовувався історико-хронологічний метод та метод системного підходу, при аналізі царських написів застосовувався історико-критичний метод, під час вивчення літератури застосовувався метод аналізу, синтезу та узагальнення.

Структура магістерської роботи. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

Історіографічний огляд

Важливе місце в дослідженнях Ассирійської імперії займають праці англійських дослідників сходознавців. Frahm Eckart та його книга *Assyria: The Rise and Fall of the World's First Empire* [42] це нове видання 2023 рік історик Екарт Фрам розповідає епічну історію Ассирії та її формуючої ролі в світовій історії. Автор використовує широкий спектр джерел, включаючи клинописні таблички, архітектурні пам'ятки та сучасні археологічні відкриття, що дозволяє йому створити детальну картину розвитку Ассирії, від її виникнення як міста-держави до краху імперії в VII столітті до н.е. Фрам пропонує нові інтерпретації основних аспектів ассирійського суспільства: від політичної структури й військової могутності до економіки.

Christopher Wayne Jones в книзі *Power and Elite Competition in the Neo-Assyrian Empire, 745-612 BC* [39] зосереджує свою увагу на аналізі елітних груп і їхньої боротьби за владу в Новоассирійській імперії. В своїй книзі автор використовує писемні джерела, які допомагають нам краще зрозуміти бюрократичний апарат імперії.

Frahm Eckart (ed.) написав книгу *A Companion to Assyria* [41] разом з декількома істориками, автори в своїм мірі досліджували всі основні етапи розвитку Ассирії, книга охоплює всі аспекти історії Ассирії: від раннього періоду до занепаду імперії. Видання є важливим внеском для дослідників завдяки своїй енциклопедичній структурі, та включенню останніх досліджень.

Праця Marka Healy. *The Ancient Assyrians: Empire and Army, 883–612 BC* [43] присвячена військовій історії Ассирійської імперії, автор описує структуру армії, її тактику та значення військової політики у розбудові імперії. Автор в книзі використовує писемні джерела за допомогою яких відтворює військову експансію царів.

Книга авторів Radner K., Moeller N., Potts D.T. *The Oxford History of the Ancient Near East. Volume IV: The Age of Assyria* [47] присвячена вивченню всієї історії Ассирійської імперії, автори досліджують регіон імперії зосереджуючись на синтезі археологічних і текстових джерел. Книга

зосереджена на політичній та соціальній історії держави та її впливу на інші царства.

Paul Collins. в своїй книзі *The Assyrians: Lost Civilizations* [50] зосереджує увагу на культурному спадку Ассирії, зокрема на її впливі після падіння імперії. Книга містить короткий огляд всієї історії царства.

В *The Cambridge Ancient History, Vol. 3, Part 1* [51] автори в цьому томі висвітлює етапи формування та розвитку Новоассирійської імперії (X–VIII ст. до н.е.) у контексті взаємодії з іншими близькосхідними державами та цивілізаціями Егейського світу. Ассирія в цьому томі представлена як ключова фігура на політичній арені Близького Сходу, що вплинула на соціальні та економічні процеси в регіоні.

The Cambridge Ancient History, Vol. 3, Part 2 [52] присвячений дослідженню періоду пізньої Новоассирійської імперії, її занепаду та становлення Вавилонської (Нововавилонської) імперії. У цьому томі детально висвітлено період найвищого піднесення Новоассирійської імперії в VIII–VII ст. до н.е. розглядаються реформи Тіглатпаласара III, спрямовані на централізацію влади й зміцнення військового потенціалу ,досліджується правління Саргона II, Сеннахеріба, Асархаддона та Ашшурбаніпала також розглядаються причини занепаду імперії в кінці VII ст. до н. е., включно з внутрішніми конфліктами, економічними труднощами та військовими поразками. Аналізується роль Вавилонії та Мідії в остаточному зруйнуванні Ніневії у 612 р. до н. е.

Simonetta Ponchia, Giovanni Battista Lanfranchi та їх робота *The Neo-Assyrian Empire* [53] базується на багатому археологічному матеріалі та текстових джерелах. Ця книга є одним із найновіших досліджень, присвячених Новоассирійській імперії (X–VII ст. до н.е.), вона зосереджується на політичному, адміністративному, культурному та військовому аспектах Новоассирійської імперії. Автори висвітлюють ключові періоди розширення та консолідації імперії, починаючи з реформ Ададнірарі

II та закінчуючи занепадом держави в результаті внутрішніх конфліктів і зовнішніх вторгнень у VII ст. до н. е.

Аналіз основних джерел. До найдавніших джерел, які залишилися з часів Ассирійської імперії ми можемо віднести клинописні таблиці та аннали Ассирійських царів [2;3;4;5;6;7;8;9;10;11;12] згадки ассирійських правителів в Біблії [1]. (Grayson A. Kirk, Novotny Jamie. The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria містить видання 195 текстів Сеннахериба, а також 26 інші пізні неоассирійські написи, які могли б належати цьому царю, і 2 написи його родини (включаючи одну з його дружин, Ташмету-Шаррат). Том містить історичні написи на колосах биків і левів з Ніневії, скельні рельєфи, кам'яні горизонтальні призми та глиняні циліндри та призми з інших міст під владою Сеннахериба (особливо Ашшура і Тарбісу); епіграфи на рельєфах; та написи на цеглі, плитах порогів, дверних гніздах, стінових панелях, брущатках, намистинах, металевому покритті (включаючи дверні стрічки); а також чернетки та копії історичних і будівельних написів, написаних на глиняних табличках. Кожне текстове видання (з його англійським перекладом) супроводжується коротким вступом із загальною інформацією, каталогом із основною інформацією, а також вичерпною бібліографією. Parpola Simo. Correspondence of Sargon II. Part 1. Letters from Assyria and the West в цій книзі описуються Листування Саргона II Розкопки, проведені в палацовій зоні Ніневії між 1850 і 1905 роками, виявили близько 6000 архівних клинописних текстів, приблизно половина з яких є листами, що належать до царської кореспонденції Ассирії. Хронологічно та тематично цей епістолярний матеріал поділяється на дві великі групи. Одна велика група, ймовірно, походить із палацу Сеннахериба, датується серединою сьомого століття до нашої ери. (бл. 680-645) і складається головним чином з листів до Асархаддона та Ашшурбаніпала від різних наукових, релігійних і муніципальних авторитетів. Ці листи стосуються переважно питань царського двору, храму та вавилонської політики. Інша велика група,

ймовірно, походить з Північного палацу, датується останніми двома десятиліттями восьмого століття до нашої ери (бл. 716-704) і складається майже виключно з листів, якими обмінювалися між асирійським царем і його магнатами з адміністративних і військових питань»).

РОЗДІЛ I

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА АССИРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1.1 Система управління

Новоассирійська імперія, яка почала формуватися в десятому столітті до нашої ери, представляла новий тип імперії, якої ніколи раніше не бачили на світовій арені, як за своїм розміром, так і за своєю адміністрацією.

Державний апарат, який дозволяв розширювати імперію та розвивати її включав у свій склад безліч чиновників, які в своїй мірі виконували відведенні їм ролі. Історію Новоассирійської імперії можна поділити на два періоди:

З 911 по 722 р. до н.е. період правління старої династії.

З 722 по 605 р. до н.е. період династії Саргонідів, під час якої Ассирія зазнала свого піднесення та падіння.

Але перед тим як розглядати систему управління спочатку розглянемо роль королівської сім'ї. Цар виконував роль адміністратора, священика та воїна, що представляло собою його абсолютну владу. Ассирійський цар вважався земним представником бога Ашшура, очікувалося, що кожна його дія як правителя буде відповідати переважним релігійним та ідеологічним цінностям. Цар проживав в одному з стольних міст – це могло бути, наприклад, Ніневія, Кальху чи Дурр-Шаррукін, найголовніше, щоб подалі від верховних жерців і нобілітету. При ассирійському цареві незмінно розташовувалася його гвардія. Цар будував міста та зводив до них дороги та повноводні канали. Він був верховним розпорядником та культиватором земель держави. Під його керівництвом розподілялися земельні ділянки,

створювалися сади, привозили дивовижні рослини для прикрас міст [28, с. 123-126].

Королева була наділена ключовою функцією з інституційної точки зору, а саме була гарантією династичного спадкоємства. Разом із королівською родиною королева брала участь у палацовому церемоніальному протоколі, де був організований корпус адміністрації. Домогосподарство було знаряддям та символам влади королеви, вона наказувала персоналу та підтверджувала ці накази власною печаткою. Королева розпоряджалася власною земельною власністю та отримувала деякі фіскальні внески. Її авторитет був представлений печаткою із символом скорпіона [53, с. 392, 409].

Крім царської сім'ї, були також вищі сановники, так звані магнатами. До них належать власники семи найвищих посад країни, а також губернатори провінцій. Усього їх чисельність оцінюється приблизно 100-120 осіб. Магнати були найвпливовішими людьми царя довіреними делегатами, багато з них були євнухами, оскільки вважалося, що вони з більшою ймовірністю будуть лояльні царю через їхню нездатність народити спадкоємців.

Протягом IX-го та першої половини VIII-го ст. до н.е. магнати мали значну розширену територіальну юрисдикцію, над якою, здійснювали безперечний і необмежений контроль, особливо у далеких районах, таких як Джебзіра або Тіль Барсіп. Їхню довгу кар'єру можна тлумачили як таку, що могла підірвати королівську владу. Проте їхня тривала кар'єра була водночас запорукою стабільності в період в якому Ассирії довелося протистояти сильним конкурентам. До прикладу Дайян-Ашшур (туртану 853-828 до н. е.) підтримував політику Салманасара III [41, с. 170-171].

За Шамші-Адада V (823-811 до н. е.) деякі магнати почали займати свої посади протягом більш тривалих періодів часу, на відміну від більш ранньої практики. Двоє людей, які, підтримували царя під час громадянської війни, яка передувала його правлінню, стали особливо впливовими: фельдмаршал Яхалу та Нергал-Ілаї, губернатор провінції, який пізніше став фельдмаршалом. Коли Шамші-Адад V помер у 811 році, його син і

наступник Адад-Нірарі III (810-783 до н. е.), ймовірно, був ще неповнолітнім. Тому цілком імовірно, що спочатку реальна влада належала фельдмаршалу Нергал-Ілаї та матері царя Саммурамат. Навіть після смерті Саммурамат, влада Адад-нірарі III залишалася обмеженою. Новою сильною особистістю при дворі став євнух Нергал-єреш, який контролював всю асирійську територію на Середньому Євфраті і в регіоні Хабур приблизно з 797 по 787 рік до н. е. Близько 787 р. до н. е. Адад-нірарі призначив Шамші-ілу, фельдмаршалом. Новий призначенець обіймав цю посаду приблизно сорок років, протягом яких він, мабуть, став головним носієм влади в Ассирії. Салманасар IV, Ашшур-дан III і Ашшур-нірарі V, три асирійських царя, які послідовно зійшли на асирійський престол після смерті Адад-нірарі в 783 році, мали мало повноважень, про що свідчить напрочуд невеликий корпус царських написів, які вони залишили. Шамші-ілу, навпаки, створював власні написи. Іншим магнатом, який прийняв на себе традиційні царські прерогативи за Салманасара IV, був палацовий глашатай Бел-Харран-белу-усур. На стелі, знайдений в Телль-Абті у Ваді-Тартар, Бел-Харран-белу-усур записує заснування міста Дур-Бел-Харран-белу-усур, названого на його честь, і стверджує, що він, а не цар, встановив для нього податкові льоти. Тиглатпаласар не зміг би зійти на асирійський престол без допомоги ряду важливих воєначальників і високопосадовців, включаючи Бел-Харран-белу-усура, якого новий цар знову призначив палацовим глашатаєм [41, с. 173-176].

Прийшовши до влади, Тиглатпаласар зробив важливі кроки зменшення впливу магнатів. Великі території, які раніше контролювалися ними, були розділені на дрібніші одиниці, які були передані під владу провінційних губернаторів, лояльних короні. З цього моменту асирійські високопосадовці та військові офіцери, як правило, більше не мали права замовляти написи, написані від їхніх власних імен.

Адміністративно-військові функції в асирійській державі виконували різного роду вельможі, умовно їх можна назвати магнати до них відносились

такі посади: головнокомандувач, головний євнух, головний скарбник, головний виночерпій, королівський вчений”, палацовий глашатайна, головний візир, головний суддя. [див. додаток 1] Один і той самий асирійський сановник міг поєднувати як військові, так і цивільні функції. Чинovníки служили у центрі, при царському дворі, і на місцях провінційного правління. В обов'язки вельмож входила споруда фортів та суміжної інфраструктури (каналів тощо). Вони очолювали військові походи, а також локальні військові операції. За свої заслуги отримували шматки землі, зрошені дощами, які не вимагали від їх власників особливих витрат на інфраструктуру і не підлягали оподаткуванню. [39, с. 257-259].

Ми можемо детально розглянути особливості цих посад:

– масенну, тобто «скарбник» Серед носіїв цього титулу можна назвати кілька особистостей. До прикладу Яхалу був масенну рабі «головним скарбником», а також він був губернатором провінції та «начальником торгівлі» за Салманасара III, а пізніше туртанну, глиняний кубик з його іменем, знайдений під час розкопок, очевидно, використовувався для кидання жереба на «епоніма». Табсар-Ашур масенну рабі «головний скарбник», написав більше 30 листів до Саргона II, повідомляючи про свої численні завдання. Він відповідав за координацію інформаційної служби з північно-східними прикордонними областями зі стратегічної позиції провінції, призначеної його офісом, який знаходився в гірській місцевості на кордоні з Урарту. Проте він також був присутній у центральній Ассирії, піклувався про працюючих в Ашурі, і ніс основну відповідальність за управління роботами по будівництву нової столиці Саргона Дур-Шаррукін. Масенну також мав інші обов'язки щодо забезпечення та військової діяльності, а також брав участь у походах зі своїми військами разом з іншими чиновниками та намісниками. Управління ресурсами, як продовольством, так і сировиною, було відповідальністю біт накамті;

– нагір екалі, «палацовий вісник». Незрозуміло чи посада нагір рабіу «великого вісника», відрізнялася від посади нагір екалі, і чи була схожою на

посаду суккалу рабіу «великого візиря», з певною територіальною компетентність. Титул нагір рабіу, «великий вісник», народився разом із титулом туртану, адміністратора храмів і «начальника великої армії», могутніми посадовцями титулу були, Бел-лу-балат і Шамші-ілу. Серед носіїв титулу нагір екалі особливо помітний був Бел-Харран-белі-усур, який діяв за Салманасара IV і Тіглатпаласара III та займав впливове становище, він, ймовірно, брав участь у династичній боротьбі першої половини VIII століття до н. е. Визначення ролі посадовця є очевидним у листах Тіглатпаласара III і Саргона II: нагір екалі, був на чолі прикордонної провінції, гірської області Верхнього Забу, що межувала або включала землі Мусасіра, Хабрурі та Губушка на кордоні з Урарту [53, с. 403- 404];

– раб сакьюе, «головний чашник». Керував провінцією, провінція під його контролем була розташована на кордоні провінції масенну у північному секторі, яка разом з іншими, була близька до конфліктних відносин з Урарту, оскільки про це свідчить лист, у якому повідомляється про поразку і, ймовірно, смерть раб сакьюе у битві з царем Русою II.

– раб са ресі, «головний євнух». Посада голови євнухів, не пов'язана з провінцією, але займає найвищу позицію у військовій ієрархії, оскільки він командував королівськими військами і, можливо, координував війська за розпорядженнями губернаторів. Така функція засвідчена для Ша-Набу-шу в запитах Асархаддона щодо кількох походів, де описуються обставини та успіх експедицій, які він очолював в Анатолії, регіонах Загросу та в Єгипті, щоб отримати божественне схвалення. Влада раб са ресі, впливає з подій останніх років імперії, коли Сін-шума-лешир вперше підтримав своїми військами приєднання Ашшур-етель-ілані, а потім зайняв трон, борючись проти Сін-шар-ішкуна [39 с. 259-275, 50, с. 404];

– умману “королівський вчений” У той час як аккадський термін умману міг використовуватися для позначення будь-кого, хто володіє спеціалізованим досвідом, він також використовувалося в більш конкретному значенні для позначення практиків п'яти дисциплін стародавнього

клинопису: турсарру (писар, який тлумачив астрономічні ознаки), бару (тлумачив передбачення по овечій печінці), асіру (екзорцист, який маніпулював надприродними силами, щоб захистити від хвороб), асу (лікар, який спеціалізувався на лікуванні хвороб за допомогою ліків) та калу (жрець плачу, який спеціалізувався на вгамуванні божественного гніву за допомогою слухових ритуалів). Посада умману стає головною силою в королівському дворі лише під час правління Сеннахеріба, Асархаддона та Ашурбаніпала [39, с. 504];

– сартенну, «головний судовий виконавець/суддя». Головною функцією цього посадовця, була функція судді. Однак інституційне визначення цієї ролі не є чітким [52, с. 201];

– сукаллу, «візир», або сукаллу рабу, «великий візир». Ця посада відповідального західного сектора королівства. Такий престиж зберігався або відновлювався за Саргона II, коли титул сукаллу рабу приписувався його братові Сіна-аха-усуру, який, ймовірно, мав резиденцію поблизу королівського палацу в Дур-Шаррукіні, і згадувався, що він воював на боці Саргона в його поході проти Урарту. [41, с. 181] Силім-Ашшур чітко засвідчений як сукаллу рабу в 666-660 рр. до н. е., і як сукаллу саніу, «заступник візира» в 659 р. до н. е.

– туртанну, «головнокомандувач». Його посада засвідчена з IX-го ст. до н.е. у військових кампаніях на заході. На початку VIII ст. до н. е. туртанну Шамші-ілу зі свого місця в Тіль-Барсіпі відігравав провідну роль серед високопосадовців, які діяли, проти зростаючої влади Дамаска. Під час правління Саргона II, після анексії Куммуху, відбулася реорганізація територіальної компетенції: над цією прикордонною провінцією було встановлено посаду туртану «лівого дому», і йому було призначено велике військо, рахуючи колісничі, кінноту і 20 000 лучників [53, с. 405].

В середині самого двору було ще декілька посад зокрема такі, як головний пекар (раб нухатимме), відповідальний за повсякденні потреби численних придворних (манзазпане) такі посади існували при дворах

наслідного принца і губернаторів, і навіть при дворі царя. Приблизно на цьому ранзі в бюрократичній піраміді зустрічаємо велику групу людей, які виконували одну з найважливіших функцій імперії — збір податків. Земля та її оподаткування були поділені на дві юрисдикції: землі, що у підпорядковані корони, і землі, що у підпорядковані уряду провінції. Кожен збирав відповідні податки із виділених йому земель отримуючи накази безпосередньо від царських збирачів податків (ша курбуті чи кепу). Був ще один тип чиновників (муіаркісу), які, працювали парами чи невеликими групами та були закріпленими за певною провінцією, збирали коней для центрального уряду та безпосередньо спілкувалися з короною. Більшість асирійських чиновників виконували також військові функції.

Також в асирійській бюрократичній піраміді ми можемо розмістити такі посади, як армійський капітан (раб кісрі) та візник (ша мугерре), остання група, включала водія (мукіл аппате) та «третю людину» або щитonosця (ташлішу). Статус візників був дуже особливим, оскільки кожен з вищих чиновників, включаючи царя, мав свою колісницю і команду, яким начальство зазвичай доручало важливі місії. Масу некваліфікованих робітників називали саху, термін, який можна перекласти і як «солдати», і як «робітники», оскільки між ними не було ніякої різниці, а виконувана ними робота, чи то військові чи громадські роботи, називалася дуллу [52, с. 201-202].

Правова система була невід'ємною частиною адміністративної структури, а не окремим інститутом, як це було в західній цивілізації, зі своїми посадовими особами та склепінням законів, які потрібно було забезпечувати. У давній Ассирії не було судів і, звичайно ж, судових будівель, але сторони, залучені до суперечки, яку вони не могли вирішити самотійно, могли звернутися до високопосадовця з проханням про врегулювання спору. Члени суду, ймовірно, узагальнено позначалися як, «ті, хто стоять перед (королем)», і їхній статус також визнавався, коли вони діяли поза двором як королівські представники, наприклад, коли діяли як посланці в провінціях.

Посадовці, які діяли в провінційній системі, яка базувалася як на централізованих, так і на периферійних офісах і процедурах, загалом поділялися на дві основні категорії: «євнух» і «бородатий». У царських написах Тіглатпаласара III, Саргона II та Сеннахеріба часто стверджується, що вони призначали осіб, обраних із числа своїх євнухів, керувати новозавойованими провінціями, про що не згадується в царських написах раніше, або після їх правління. Тіглатпаласар III урочисто призначив євнухів на посади намісників, заповнивши асирійську адміністрацію людьми, які не могли народити нащадків і не могли заснувати місцеві династії. Свідчення з правових текстів містять суперечливі дані щодо того, чи могли особи, визначені як євнух, мати дітей. Вони часто виконували доручення від імені короля, передавали повідомлення та проводили розслідування. Іноді вони були прикріплені до членів королівської родини, таких наслідний принц, або до інших посадових осіб, таких як масенну чи губернатор Ашшура.

Після правління Саргона II лише кілька губернаторів провінцій описуються як євнух: Асархаддон описує намісників Вавилону та Ніппура як своїх євнухів в листі. Фінансовий сектор є важливим аспектом діяльності євнуха. Схоже, що ці чиновники мали у своєму розпорядженні срібло і інвестували у купівлю рабів або землі, тобто, капітали, які можна було б далі інвестувати, перетворити на срібло та забезпечити дохід. У ряді областей вони також закріплюються за царськими указами. У листі до короля губернатор Гузани перераховує всю землю, якою володіє євнух Бел-дурі на території під його юрисдикцією, загальною площею 500 гектарів, а також інші 80, щойно додані королем. У королівських палацах зберігалися документи щодо земельної власності та фінансових операцій персоналу установ, зокрема євнухів. Як засвідчено в архіві Шамаш-шарра-усур з Калху, євнухи також могли зберігати документи у своїх приватних будинках [53, с. 408-409].

Са сепе носили титул, який можна тлумачити як позначення тих, хто стоїть «біля ніг» короля, були близькими до короля та інших членів королівської родини.

Вони належали до армійських чинів, а також входили до колісницьких або кавалерійських загонів і відіграли роль ескорту та охоронців короля під час війни, а також під час руху короля до іншого палацу у країні, займаючи таким чином престижне становище. Цілком можливо, що офіційні особи називалися кюрбуту/ са кюрбуту, титул, який найчастіше перекладається як «королівський охоронець», вони призначалися на різні завдання, в яких їхня особлива посада полягала в довіренні королівської влади. "Охоронці" могли діяти в провінціях як безпосередні носії королівських наказів і виконувати їх, виконуючи вищу владу, яку вони делегували місцевим установам. Приналежність їх до військовослужбовців гарантувала їм виконавчу владу. Документи з Дур-Катлімму відкривають цікаву перспективу діяльності охоронців в провінційних центрах, оскільки вони не просто засвідчують їхню роль королівських емісарів, але документують проживання в місті.

Губернатори провінцій також належали до рівня, «магнатів», хоча й на дещо менш престижній посаді. Практичних відмінностей між провінціями, якими керують деякі з найвищих посадовців, та іншими губернаторами виявити неможливо, хоча здається, що перші були розташовані в прикордонні території, які, безперечно, потребували особливого догляду переважно з військової точки зору та більшої автономії. Титули та обов'язки, задокументовані в джерелах, показують, що найвищі посадовці мали різноманітні координаційні завдання та співпрацювали з королем у збереженні ниток складної мережі імперії разом, включаючи співпрацю між губернаторами різних провінцій. Успіх імперської моделі був особливо зумовлений цією можливістю розширеного контролю, хоча провінції мали власну адміністрацію. Схоже, що в особі короля зібралася подвійна система координації та контролю: з одного боку, безпосередній зв'язок із губернаторами провінцій, з іншого – нагляд, командування чи безпосереднє

управління вищими посадовими особами та королівськими емісарами. Присяга на вірність, яку всі піддані присягали асирійському цареві, запровадила або посилила роль третього рівня контролю, тобто прямий донос королю про погану поведінку адміністраторів [39, с. 477, с. 482-504].

Центром асирійської адміністративної системи теоретично був царський двір, але оскільки царі мали тенденцію подорожувати, адміністративна структура знайшла більш постійну штаб-квартиру в палаці одного з великих міст умовно його можна називати «столицею», Калах служив адміністративним центром у дев'ятому та восьмому століттях до н. е., а Ніневія виконувала цю роль у сьомому столітті. У цих місцях були знайдені державні архіви, що складаються з великого листування з царем і адміністративних записів за згадані періоди. Відсутність таких архівів у Дур-Шаррукіні, ймовірно, слід пояснювати не випадковістю відкриття, а тим фактом, що до раптової смерті Саргона II не було часу перемістити адміністративний штаб. Існував постійний наказ усім чиновникам повідомляти цареві «все, що ви бачите та чуєте», а для забезпечення швидкого зв'язку існував корпус гінців, які користувалися мережею доріг та поштових станцій. Повідомлення можуть надсилатися ще швидше в надзвичайних ситуаціях за допомогою системи спостережних вишок та пожежних сигналів. Кордони ретельно охоронялися рядом фортець і гарнізонних військ, які дозволяли проїзд окремих осіб та невеликих груп у справах після сплати мит, але перешкоджали спробам прикордонних набігів чи іноземних вторгнень. Перш ніж завершити тему адміністративного штабу імперії, слід сказати кілька слів про переїзд із Калаху до Ніневії. Ця зміна була частиною значно масштабнішої операції, що включала масштабні будівельні програми, великі богословські розробки, а також соціальні та економічні потрясіння. Чинники, що лежать в основі цієї серйозної зміни в царській політиці, були різноманітними і включали зміну політичної, економічної та соціальної ситуації. Те, що асирійський монарх побажав перенести свою столицю з міста Ашур, розташованого поблизу вразливого

південного кордону з Вавилонією, не дивно. Економічний стан Ашура теж не був ідеальним, оскільки він перебував на крайньому півдні родючого центру Ассирії. Калах і Ніневія розташовувалися більш ідеально з обох поглядів. Іншими факторами, які, ймовірно, відіграли свою роль, були древні права знаті Ашура і стародавнє скупчення будівель, які ассирійський монарх вважав стримуючими та пригнічуючими [53, с. 438-443].

Королівська канцелярія була наріжним каменем бюрократії та адміністрації, і її представляли палацовий писар і головний писар. Ці дві посади, хоч і різні, передбачали багато взаємозв'язків і тісну співпрацю з королем, як радники та відповідальні за перегляд, пересилання, підготовку та організацію доставки кореспонденції до та від короля. Це охоплювало різні сектори, від астрологічних і пророцьких звітів від учених і експертів до звітів з провінцій і офіційних осіб. Різні рівні інформації та організація її обігу були однаково важливі для короля як глави держави, тому взаємозв'язки між обов'язками та особами не є несподіванкою.

Деякі листи, що стосуються як адміністративних питань, так і петицій, адресовані безпосередньо до палацового писаря. Як особа, відповідальна за складання та зберігання записів адміністративних департаментів і операцій – щодо людей, зокрема депортованих, і товарів – він мав велику відповідальність і повноваження. Його повноваження поширювалися на кілька питань. Схоже, він контролював і дозволяв використання ресурсів, які він записує. Секретар ставив свою печатку на операціях, пов'язаних з роботами та ритуалами, перевіряв календар і наглядав за написанням царських написів. Він також був керівником кількох відділів адміністрації [39, с. 398-399].

Вищою юридичною владою в Ассирії був цар, але практично судова влада здійснювалася бюрократією. Апеляція зазвичай подавалася лише певним посадовим особам, а саме: меру, головному судді та візирю. Вони могли діяти поодиночі або групи з двох і більше осіб. Якщо чиновник чи посадові особи не могли дійти рішення, то тих людей які сперечалися

відправляли на випробування. Те, що відомо про випробування неоассирійських часів, можна викласти коротко: під наглядом призначених посадових осіб позивачі усно заявляли свої претензії перед богом, і остаточний вирок виносився богом. Як божество доходило до рішення і оголошувало його, невідомо. Врегулювання суперечки зазвичай передбачало накладення платежу чи штрафу, оскільки більшість таких суперечок стосувалася права власності на майно. Справи, пов'язані з тілесними ушкодженнями та вбивствами, зазвичай вирішувалися шляхом приватної угоди чи вендетти. В'язниці існували, і є зареєстровані випадки, коли люди стверджували, що їх тримали у в'язниці багато років, але загалом вони, схоже, були політичними в'язнями. Неясно, чи колись люди ув'язнювали за юридичні порушення, хоча людина могла примусово затримати людину, яка завдала їй шкоди, доки не буде відшкодування в приватному порядку або в судовому порядку [52, с. 212].

Внутрішня політика Ассирійської імперії являла собою складну систему управління, яка забезпечувала її тривале існування та розширення. Центральною фігурою цієї системи є цар, який має необмежену владу і вважається представником богів на землі. Його воля є законом для всіх підданих. Для ефективного управління величезною територією ассирійський існувала розвинута державна адміністрація, яка займалася підтримкою та розвитком імперії.

1.2. Політична організація імперії

Величезна підконтрольна територія була однією з особливості Ассирійської імперії.[див.додаток 2] Колишні сусідні держави були перетворені на провінції, за якими вже розташовувалися нові буферні держави, які перебували під наглядом кепу - представників царя Ассирії. Васальні держави оподатковувалися даниною, провінції — податками. У зв'язку з військовою експансією додавали нові провінції, а якісь старі дробилися. Якщо до початку правління Тиглатпаласара імперія складалася з 24 провінцій, то пізніше їх число досягло близько 80, а потім, за Саргонідів, доходило до 100.

Щоб уникнути посилення намісників, поступово давали земельні пожалування іншим особам. Окремо взятий начальник області, міг отримати ділянки по 3-4 імери (2-3 га) в десятках, а може навіть сотнях різних поселень і, більше того, в різних областях, це зменшило можливості губернаторів протидіяти центру. Щоб ще більше урізати їх незалежність, було ухвалено, що вони повинні постійно доповідати про справи у

підконтрольних їм провінціях, до того ж до них часто заїжджали інспектори від царя.

Ассирійські владики ставили євнухів як намісників на завойованих територіях, виключаючи таким чином можливість утворення нової місцевої династії та виникнення сепаратизму на підконтрольних територіях. Начальником царського полку був не хто інший, як головний євнух, що значно знижувала ймовірність династичних змов проти монарха у армійському кадровому середовищі [28, с. 123-124].

До VIII ст. до н.е. найпрестижнішою роллю було управління територією в центрі Ассирії, але це почало змінюватися із завоюваннями Тіглатпаласара III. Його успішний військовий виклик зростаючій владі Урарту з 744 р. до н. е. призвів до анексії васальних держав, деякі з яких погрожували вступити в союз із північним королівством, і їх реорганізації в ассирійські провінції. Це призвело до нових прибуткових можливостей для царських чиновників, до правління Саргона II губернаторство в центральній ассирійській провінції більше не вважалося вершиною успішної кар'єри, а натомість стало навчанням ґрунт для управління більш віддаленими провінціями, останні тепер вважалися найпрестижнішими посадами, тому їх обіймали дуже досвідчені та віддані слуги корони [50, с. 96-97].

Намісники мали всю владу у своїх провінціях. Кожен з них отримав золоту каблучку з копією імперської печатки. Володіння перстнем давало власнику владу короля, накази якого не можна було оскаржити.

За межами провінцій були держави, пов'язані з Ассирією клятвами вірності та договорами. Згідно з цими угодами, ассирійський чиновник, призначений царем, зазвичай проживав при місцевому царському дворі. Ця особа мала не лише мала спостерігати за регіональною політикою та звітувати ассирійському цареві, але й радила своєму господарю курс дій, сприятливий для Ассирії. Провінції створювали інформаційний зв'язок, і губернатори мали обов'язок інформувати короля про місцеві події та взаємодіяти з іншими губернаторами у зв'язку з військовими кампаніями та

іншою узгодженою діяльністю, як-от передача інформації та управління депортованими, які були перетворені на колоністів або робочу силу та війська за наказом провінційної адміністрації, чий розподіл і переміщення, вирішувався та координувався центром. Хоча існували відмінності через історію та особливості кожного регіону, організація провінцій передбачала стандартизовану ієрархію адміністративних функцій на чолі з губернатором та його заступником. Їм було доручено загальне управління провінцією, а також взаємовідносини з центральними урядовцями та місцевими громадськими установами [50, с. 99-100].

У спілкуванні з королем намісники згадують інших посадових осіб, які належать до їх установи. Серед них раб біті, який мав обов'язки у військовій сфері. Саб шаррі, «королівські війська/люди», розміщені в провінціях, намісники доручали їм конкретні завдання, включаючи не тільки участь у військових походах, а й внутрішній громадський порядок. Функціонування провінційних відомств могло контролюватися королем, але, очевидно, лише за певних обставин, особливо коли повідомлення про утиски доходили до палацу, як засвідчено в листі, в якому йдеться про усунення якогось Бел-нурі від офісу раб біті та від адміністрації провінції. Різні обов'язки в провінційному керівництві були засобом контролю за поведінкою чиновників, але, ймовірно, також викликали заздрість і суперництво.

Військовий штаб провінції включав кількох посадових осіб, яким губернатор міг доручити кілька завдань, окрім участі у військових діях: видача наказів, охорона окремих осіб, переговори з нещодавно завойованими сусідніми землями чи групами осіб тощо [53, с. 410-411].

Провінційні губернатори носили асирійський титул що означає «довірена особа». Палаці в провінційних центрах, де вони проживали, були зменшеними копіями царських палаців в асирійських столицях. Як було сказано раніше щоб мінімізувати ризик того, що провінції могли стати розсадниками місцевих династій, посада губернатора не була спадковою, і багато губернаторів імперської епохи були євнухами. Однією з

найважливіших завдань губернаторів провінцій, крім стягування податків, була підтримка так званої Царської дороги, іншим завданням було забезпечення дорожніх станцій, розташованих у межах їх провінцій, персоналом, їжею та водою, а також транспортними тваринами. Царська дорога, спеціально спроектована для потреб держави та була головною артерією імперії для дальнього зв'язку. Декілька стел, які цар Сінаххеріб встановив уздовж частини царської дороги, що проходила через Ніневію, стверджують, що ширина дороги в цьому районі становила близько 25 м (80 футів), і попереджають, що якщо хтось посягне на неї, буде покараний. Царська дорога дозволяла асирійському цареві підтримувати регулярний контакт з губернаторами провінцій та іншими асирійськими чиновниками в різних частинах імперії. Повідомлення довірялися посланцям, які проходили весь шлях від відправника до адресата, або доставлялися у вигляді листів, які передавалися ретрансляційною системою від однієї поштової станції до іншої. Було підраховано, що в період Асирійської імперії вимагалось не більше п'яти днів, щоб доставити лист з Куе в регіон Адана в сучасній Туреччині, в Калах або Ніневію приблизно в 700 кілометрах (435 миль) далі на схід.

У царських написах є описи маршрутів, які часто дають детальну картину пересування армії, або по добре відомим маршрутам, як-от вздовж долин Хабура та Євфрату для отримання данини під час правління царів на початку IX століття до н.е. або на ворожих територіях, як під час третьої кампанії Салманасара III. Після завоювання та організації територій у провінції дороги та їхні станції були перетворені на етапи контрольної мережі передачі даних та, принаймні вздовж основних напрямків, у «королівську дорогу», головну сполучна лінія через імперію [42, с. 141-142].

Отже, після реформи Тіглатпаласара III на чолі адміністрації провінції, хоч і з обмеженими вже повноваженнями, стояв областеначальник. Другим за важливістю обличчям був його заступник гіаніу. До лав службовців середньої ланки входили командири полків і переписувачі. На низовому рівні

адміністративною діяльністю займалися «сільські старости», важливою функцією яких був контроль за збиранням урожаю.

Провінційна влада мала постійно рапортувати про стан фортів підконтрольної області, про результати військових оглядів, забезпечувати продовольством місцеві війська, годувати військовополонених та депортованих, відстежувати та рапортувати про пересування військ за межами держави, здійснювати військові акції. Вони мали також організовувати ілку державну повинність з громадян, забезпечувати необхідні центром продовольчі нормативи з зерном і соломи та інші збори. Коли ті чи інші міста, громади чи окремі персони звільнялися царем від ілку, вантаж її міг перекладатися на плечі тих самих намісників, яким доводилося якось викручуватися, вишукувати кошти і робочої сили. Наприклад, Саргон II, звільнивши від обов'язків ілку городян Ашшура, переклав обсяг їх робіт на намісника Таб-цил-Ешарру, і той змушений був експлуатувати людей, які належали царському палацу.

Серед листів царської кореспонденції можна зустріти чимало імена різних намісників та губернаторів. Є, наприклад, листи з ім'ям Таб-цил-Ешарри, намісника Ашшура. Згадується намісник Кальху [28, с. 133-134].

Картину провінційного уряду дає нещодавно знайдена табличка із зображенням присяги на вірність, яку присягали в центрі провінції Куллання Провінційна ієрархія та поділ на бюрократичні сектори можуть бути попередньо реконструйовано з персоналу, який брав участь у церемонії присяги. На чолі стоять губернатор зі своїм заступником і раб біті. За ними йдуть чиновники та службовці, розділені відповідно до їхніх категорій і завдань, починаючи з писарів. У ньому згадуються заступник (губернатора), переписувачі, колісницькі візники, треті люди (на колісниці), керуючі селами, офіцери зі збору інформації, префекти, командири когорт, візники, кавалеристи, щитоносці, ремісники та (інші) люди (під керівництвом губернатора). Офіційні особи цих рангів відомі з документів, що походять із центральних архівів (Калху та Ніневії), включаючи юридичні тексти, які,

очевидно, стосуються приватних угод, де вони виступали або як сторони в угоді, або як свідки. З цих документів випливає, що вони мали у своєму розпорядженні фінансові активи та земельну власність, але неможливо сказати, чи була ситуація в провінціях значною мірою порівнянна з ситуацією в центрі [42, с. 141].

Провінції користувалися певним ступенем автономії щодо військової організації та управління ресурсами, але вони були обмежені різними засобами: наявністю підрозділу (дивізій) армії, яким безпосередньо командував центр, інформаційною системою та роллю королівських емісарів, безпосередньо залежних від центру. Проте місцевий розвиток, здавалося, мав на меті збільшення економічного та демографічного потенціалу в інтересах імперії. Присутність або спеціальне втручання допоміжних військ, часто згадувалося в державних листах. Вони були професійними або напівпрофесійними солдатами, безпосередньо залежними від короля, служили допоміжними лучниками і списоносцями, але часто діяли в провінціях, їх також могли викликати місцеві губернатори для вирішення різних справ, підтримки порядку або встановлення контрольних постів.

Перетворення завойованих країн на провінції передбачало не лише зміну керівництва, а й заклик місцевого населення — і особливо його еліт — долучитися до цієї системи контрольованої автономії з організацією виробництва та потоку ресурсів відповідно до подвійного каналу місцевого та центрального.

Функціонування подвійної — губерньської та державної — системи стосується й інших рівнів управління, і складається загальне враження, що вона була досить гнучкою та мала широкі можливості для змін. Окремі домогосподарства були паралельними центрами управління, наділеними значною автономією, хоча й у межах загальної покори королю.

Це перш за все вкорінене в традиційній соціальній структурі, в якій домогосподарство є основною одиницею влади. У пунктах аде, знайдених у Німруді, є наказ настанова для майбутніх поколінь «Ти будеш говорити зі

своїми синами та онуками, своїм насінням і насінням свого насіння, яке народиться в майбутньому, і дай їм наступний наказ: «Охороняти цей договір. Не грішіть проти свого договору і не знищуйте себе, не обертайте свою землю на знищення, а свій народ — на депортацію».

Також у листі якийсь Кабтія повідомляє цареві, що він не міг принести присягу у Вавилоні, мабуть, разом зі своїм народом, оскільки він працював деінде, і заявляє:

«(Мої) чоловіки, їхні сини та їхні жінки разом із їхніми богами мають увійти в угоду короля, мій пане».

Таким чином, сім'я є основним осередком для поширення королівської ідеології, а також для практичної організації адміністративних справ. Можна навести два приклади з різних областей, щоб проілюструвати, як збереження сімейної структури було засобом впровадження асирійської адміністрації. У кадастрових списках, що стосуються області Харран, сім'ї та їхні члени записані як припис до земельних ділянок [53, с. 415].

Через адміністративну машину окремі сім'ї були частиною великого домогосподарства, яке, у свою чергу, було включено до загальної державної організації, де ієрархія накладала різні ранги та ролі, але також і єдине представництво.

Адміністраторів можна було прямо звинуватити в нехтуванні королівським наказом щодо винесення або виконання судового вироку для «дома свого пана». До прикладу можемо розглянути один з таких листів: «Послухай мене, королю, мій пане: вони прямо зараз перевернули вирок, який виконав твій батько (і) наказ, який він віддав».

Петиції до короля є невід'ємною частиною інституціолізованої системи інформації, яка включала опосередкований і прямий доступ короля до каналу, який часто використовувався підданими на різних посадах у власних інтересах і цілях, адже це був важливий засіб зберегти систему під контролем:

Стосовно людей, які [звертаються] до королівського втручання, король, мій пане, не повинен зволікати. Нехай люди прийдуть і висловляться, і нехай [король] ознайомиться з [їхніми] справами. Нехай король візьметься за справу, яка для нього прийнятна. Те, що неприйнятно для короля, мій пане, король, [мій] пане, [може] впасти [53, с. 416].

Й. Н. Постгейт підкреслив, що в листі є визначення двох категорій, які можуть звернутися до короля, слуга царя і слуга асирійця, пояснює, що приналежність до чинів державної адміністрації була чітко розпізнати. Водночас лист ілюструє, що ті самі повідомлення адресувалися тим, хто не мав адміністративного звання. Аргументи, використані тими, хто обіймав ролі та посади на різних рівнях, показують, що включення до адміністративних рангів є результатом королівського призначення, як це також виявляється в конкретних формулах, які посилаються на цю процедуру, і що це передбачає не лише лояльність до та службу для корони, але також отримати захист у суперечках, що виникають у цьому контексті. Суперечки часто стосуються прав власності та конфліктів між окремими домогосподарствами та провінційною адміністрацією або через загальні інтереси, або через жадібність місцевих чиновників [53, с. 417].

Отож як ми бачимо у ранній неоасирійський період, відбулося поступове «згущення» зав'язків між стратегічними пунктами, що супроводжувалося організацією повторно завойованих територій у провінції. Поступово Неоасирійська імперія перетворювала васальні королівства на провінції. Це було зроблено шляхом кооптування місцевих правителів до прийняття статусу губернаторів, а не королів, в інших випадках це робилося шляхом призначення асирійських губернаторів, іноді після повстання, яке призвело до усунення місцева династія.

РОЗДІЛ II

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АССИРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

2.1 Військова експансія

Завоювання територій було одним із компонентів набору інструментів, використаних для відновлення території Ассирії до її колишніх розмірів та створення великої імперії.

Саме з сином Ашшур-дана Адад-нерарі II (911–891 рр. до н. е.) розпочався період відновлення втрачених ассирійських земель він залишив багато написів, де докладно описував свою військову діяльність, зосереджену в високогір'ях на півночі, Верхній Месопотамія та вавилонському кордоні. Походи Адад-нерарі II починалися на півночі, в районі гір Нібур (суч. Джуді-Даг). У 911 р. до н. е його війська завдають нищівного удару по куманійцям,

потім переправляються через Тигр і завоюють Катмух, досить розвинену скотарську область із 40 поселеннями. Тут поряд із полоненими та майном Адад-нерарі захопив також стада великої та дрібної рогатої худоби. У жовтні – листопаді 910 р. до н. е. Ададнерарі розпочинає військовий похід, цього разу в країну Хабхі, в ході якого ассирійці підкорюють Базі, Сорбалну, Дідуану та низку інших поселень країни Мехрі, що розташовані на березі річки Руру. Військові походи Адад-нерарі II на півночі проходили по двох головним напрямом, причому у обох випадках кінцевим пунктом була територія Кумані (долині східного Хабура). Підкоривши цю країну, війська Адад-нерарі II рушили далі на захід, перетнули Тигр і переможно вступили в область Катмухи. Потім вони дійшли до витоків Тигра, вступивши на територію області Алзі (Алипе). Таким чином Адад-нерарі здійснив свою завоюницьку політику як на заході, так і на півночі Месопотамії [36, с. 72].

Тукульті-Нінурта II (890-884 рр. до н. е.) вів таку саму кампанію, як Адад-нерарі II. Головною військовою метою Тукульті-Нінурти були землі Наїрі, проти яких він здійснив похід. Експедиція до Наїрі (885 р. до н. е.) відбувалася у складній гірській місцевості. Вирушивши з Ніневії, армія ассирійського царя перетнула гори Кашарі, а потім повернула на північний захід, пройшла вздовж західного берега річки Тигр і продовжила наступ до країни Біт-Замані з центром в Амеду (нині Діарбекір). На північ від Біт-Замані ассирійська армія, схоже, зустріла впертий опір ворожих сил. У запеклих боях Тукульті-Нінурта II завдав важку поразку військам Біт-Замані, зруйнувавши їхні поселення і здобувши багату здобич. Аммевала, цар Біт-Замані, був змушений «обійняти ноги» Тукульті-Нінурти, щоб врятувати своє життя.

Після цього ассирійський цар надав йому «великі милості», дозволивши знову заселити покинуте поселення. Як данину і податки Біт-Замані передав Тукульті-Нінурзі II бронзу, свинець, залізо, коней і мулів. Також зазначено, що король отримав срібло від Наїрі [36, с. 73-74].

Остання військова кампанія 885 р. до н. е. привела асирійську армію вниз по Ваді Тартар до Дур-Куригальзу і Сіппара в північній Вавилонії, а потім вгору по Євфрату через Анат (Хіт). і Хіндану, вгору Хабуром через Лаку, Суру і Шадиканну і далі до Насібіни (Нісібіса), через Хузиріну на Баліці, а потім проти Мушку. Для однієї кампанії це був широкий розмах проте армія не зустріла великого опору, більшість територій негайно виплатили данину [51, с. 252-253].

Завдяки асирійським написам ми можемо уважно простежити маршрут асирійських армій: (885 р. до н. е.) я (Тукульті-Нінурта II) виступив з Ашшура. . . . Я перетнув Ваді Тартар, розбив табір і провів там ніч. До полудня вся вода була взята, (після того як) я набрав води з чотирьохсот сімдесяти колодязів на околицях. . . . Чотири дні я йшов по берегах Ваді Тартар... вбивши вісім диких биків. . . . (Пізніше, на річці Євфрат), я рушив з рівнини і наблизився до міста Сірку. Я отримав як данину від Мудаді із Сірку три міни (близько 1,5 кілограма або 3,3 фунта) золота, сім мін (близько 3,5 кілограма або 7,7 фунта) очищеного срібла, вісім талантів (близько 240 кілограмів або 529 фунтів) олова, сорок бронзових каструль, один талант (близько 30 кілограмів або 66 фунтів) мирри, [. . .] сто овець, [. . .] сто сорок волів, двадцять ослів, двадцять великих птахів, а також хліб, пиво, зерно, соломі та фураж [42, с. 95].

Підкорені Тукульті-Нінуртою II території простягалися від країни Шубару до Наїрі, тобто від верхів'їв Тигра (починаючи з гір Кашарі) до країни Біт-Замані з головним містом Амеду.

Наступним правителем Ассирії став Ашшур-нацир-апал (883-859 рр. до н. е), [див рис. Б. 1] який за період свого царювання провів багаточисельні військові походи.

Восени 883 р. до н. е., в перший рік свого правління Ашшур-нацир-апала, вирішив у військову експедицію, в Біт-Халупе відбувся державний переворот, що торкнувся могутнього племені, яке проживало в нижній течії Хабурі в регіоні, відомому як Лаке, переворот був викликаний втручання

Біт-Адіні. Вождь племені Хаматая, вірний союзник Ассирії, був убитий і замінений Ахіяба, людиною з Біт-Адіні. Ассирійські війська були швидко відправлені для придушення перевороту, захопили Ахіябу і доставили його до Ніневії для страти. Ашшур-нацир-апал призначив новим лідером Азі-ілі, але це виявився поганий вибір, оскільки пізніше він повстав.

Царство Суху (розташоване на Євфраті, на кордоні з Вавилонією) керувалося спадковою династією місцевих правителів, що носили титул «правитель (шакну) Суху», і царство могло зберігати свою незалежність, незважаючи на часті ассирійські та вавилонські втручання. У анналах Ашшур-нацир-апала з гордістю записано, 882 р. до н. е, відразу після війни з Біт-Халупе, правитель Суху на ім'я Ілі-ібні нарешті прибув до Ніневії, щоб заплатити данину [36, с. 74].

Щодо землі Наїрі у верхів'ях Тигра то раніше вона була об'єктом військових експедицій попередніх царів, але ассирійський контроль над регіоном залишався неповним. Зі сходу на захід незалежними місцевими державами були Нірдун, Нірбу та Біт-Замані в долині Тигра, а також Дірру та Шубру на північ від Тигра. Щоб встановити контроль над регіоном, Ашшур-нацир-апал II провів дві експедиції, у 882 та 879 роках. до н. е Перший похід був здійснений після повстання Хулаї, що зайняв місто Дамдаммуса. Після прибуття до верхів'я Тигра ассирійські війська розгромили армію, зібрану Хулайей, і завоювали міста у сфері впливу Нірбу [28, с. 93].

У хребті Загрос Ашшур-нацир-апал II зіткнувся з найбільшим випробуванням у Замуа/Мазамуа. Між 881 та 880 рр. до н. е. проти Замуа було здійснено три військові експедиції тому, що місцеві лідери повстали, або через те, що вони припинили доставку данини. На початку 881 р. до н. е. Ашшур-нацир-апал виступив проти Нур-Адада, шейха землі Дагара, який контролював перевал Бабіту, що веде через хребти Кара-Даг та Барананд-Даг на рівнину Шахрізор. Восени 881 р. до н. е. війська просунулися далі у внутрішню частину Замуа, здійснюючи набіги, зокрема на поселення біля підніжжя гори Німуш . Весною 880 р. до н. е. вони здійснили

повномасштабний напад на рівнину Шахрізор та її околиці. перемігши Араштуа, правителя Аммалі, і Амеку, правителя Замру, який був наймогутнішим лідером регіону [51, с. 253-254].

Після експедиції в Замуа (Мазамуа) ассірійська армія повернулася в регіон верхнього Тигра в 879 р. до н. е., щоб підпорядкувати інші місцеві держави: Нірдун на сході, Дірру на північному березі Тигра і Біт-Замані на заході. Згідно з написом на Курхському моноліті, який Ашшур-націр-апал спорудив в Учтепі під час цієї кампанії, війна з Біт-Замані була спровокована внутрішніми конфліктами між проассірійським та антиассірійським угрупованням регіону, оскільки існувала змова з метою вбити Амме-Баала, правителя Біт-Замані, який підкорився Ассирії під час правління Тукульті-Нінурта II і з тих пір залишався вірним. Цей план увінчався успіхом, і Бур-Раману, лідер антиассірійської фракції, узурпував трон Біт-Замані. Це дало Ашшур-націр-апалу привід для війни, оскільки він мав помститися за вбивство свого підлеглого, і ассірійська армія напала на Біт-Замані. Ашшур-націр-апал II наказав убити бунтівника Бур-Раману і призначив Ілану, брата вбитого Амме-Баала, своїм новим правителем, обклавши його даниною [47, с. 223].

У 878 р. до н. е. Ассірійська армія рушила на Суху і напала на її столицю Суру. Набу-апла-Іддіна, цар Вавилону, підтримав Суху в боротьбі з ассірійцями, відправивши підкріплення на чолі з віщуном Бел-Апла-Іддіна, але ассірійським військам вдалося розгромити вавилонську армію і захопити не тільки Бел-апла-Іддіна, але і також Забдану, брата царя. Захоплення Суру завершило битву, і хоча Кудурру втік, він зрештою здався Ашшур-націр-апалу, про що свідчить зображення Кудурру, що підносить данину ассірійському цареві, на одній із бронзових смуг, що збереглися від монументальними воротами Імгур-Енліля [див. рис. Б. 2]. Однак боротьба за контроль над регіоном Хабур-Ефрат не закінчилася, і ассірійська армія незабаром була змушена повернутися, коли лідери Лаке, Хіндану та Суху, у тому числі Азі-ілі з Біт-Халупі сформував союз і підняв спільне повстання

проти ассирійського панування, точна дата невідома, але, ймовірно, це сталося вже в 877 р. до н. е. Ассирійське військо рушило в долину Хабур, обравши найкоротший шлях через степ Джебзіра, що тягнеться між Тигром і цією річкою, швидше за все, дорогу вздовж південних передгір'я Джебель-Сінджара. Хоча бойові дії поширилися до західного берега Євфрату і кордону з Біт-Адіні, ассирійським військам вдалося придушити повстання і цим нарешті встановити надійний контроль над регіоном [51, с. 257].

Після успішного завоювання території від долини Хабур до прилеглого регіону Євфрату, Ашшур-націр-апал II виступив проти Біт-Адіні між 876 і 868 роками до н. е. Після того як ассирійські війська захопили фортецю Капрабу, Біт-Адіні, відмовилися від опору, а Ахуні з Біт-Адіні, а також Хабіну з Тілабні заплатили данину. Наступного року, тобто десь між 875 та 867 роками до н. е., Ашшур-нацир-апал зробив ще одну експедицію на захід, яка не була схожа на жодну з його інших кампаній. Ассирійські війська спочатку націлилися на Каркеміш. Зібравши данину і війська в Біт-Бахіані, Біт-Адіні та інших державах на шляху до Євфрату, ассирійська армія переправилася через річку, не зустрівши жодного опору, і прибула до Каркемішу, де Ашшур-націр-апал отримав данину та війська з правителів Сангара, «цар Хатті». Натхнена і посилена додаванням допоміжних сил, ассирійська армія рушила далі на захід, прямуючи маршрутом уздовж флангів Тельця до царства Патін (Лувіан Фаластін) на рівнині Амуку Оронту, зупинившись у його столиці Кунулуа. Цар Патіна Лубарна не чинив опору ассирійській армії, коли вона переправилася через Оронт і захопила місто-фортецю Арібуа в Патіні, перетворивши його на ассирійський форпост. Нарешті, ассирійські війська піднялися до гірського масиву Аманус, де вони здобули цінну деревину, перш ніж з тріумфом повернутися в центр Ассирії. У 866 р. до н. е. після експедиції до узбережжя Середземного моря. Ашшур-націр-апал іншим маршрутом повернувся до району верхнього Тигра. Ассирійська армія рушила на північ від Кіпану по верхів'ях Балиха і досягла гір Амадану та Арканія, які за етимологією та географічним розташуванням

відповідають сучасним Мадену (у провінції Елязиг у Туреччині) та Ергані (у провінції Діярбакир). Ассирійські війська завоювали регіон і передали землю Маллану під прямий контроль ассирійців як анклав. Потім армія рушила на південь, щоб повернути Дамдаммусу, захопленого колишнім протеже Ашшур-націр-апала Ілану з Біт-Замані [47, с. 230-231].

Наступником Ашшур-націр-апала став Салманасар III (858–824 рр. до н. е.). За 34 роки свого правління він здійснив 32 походи. Походи проти Урарту відбувалися у 858, 856 та 830 роках до н.е. У перший рік свого царювання, в 858 р. до н. е., Салманасар провів кампанію в Хубушці, Урарту та землях Наїрі (архаїчний термін для гірських районів Внутрішньої Анатолії та Ірану), зруйнувавши безліч поселень, які належали урартському правителю Арраму. У 856 р. до н. е. він виступив із Тіль-Барсіпа і пройшов через район верхнього Євфрату, щоб досягти міста царя Арраму, але він утік та не зміг бути захоплений. Салманасар згодом присвятив три кампанії підкоренню верхів'їв Тигра, важливого прикордонного регіону між Ассирією та Урарту. У 854 р. до н.е. він захопив міста і змусив Анхітті, правителя Шубрії, підкоритися та віддати данину. У 852 р. до н. е. цар рушив до витоків Тигра і отримав данину від земель Наїрі, 846 р. до н. е. він пройшов через гори Тур-Абдін, щоб завоювати Матяті (сучасний Мідьят). У 844 р. до н. е. Салманасар знову розпочав велику кампанію у верхів'ях Тигра і спустошив кілька міст, що належали урартському правителю Арраму. Останній великий похід на Урарту очолив головнокомандувач Салманасара Даян-Ашшур у 830 р. до н. е., він переміг у битві царя Сардурі та зруйнував багато міст. У 826 р. до н.е. Дайян-Ашшур провів кампанію на південно-східному кордоні Урарту, де після завоювання багатьох міст землі Мушашир він перейшов на територію Урарта і зруйнував подальші поселення [47, с. 273].

Паралельно північному напрямку Салманасар вів військові дії і в західному. У 858 р. він виступив проти країн Сирії, і місцеві царі одразу відчували на собі його важку руку. Арамейська держава Біт-Адіні, колишній васал Ассирії, була розбита і перетворена на чергову провінцію, а столиця

Тіль-Барсіб стала резиденцією головнокомандувача, за сумісництвом — намісника провінції. Місто, що отримало назву Кар-Шупману-ашаред (Кар-Салманасар), стало опорною базою для подальших нападів на Сирію. Для протидії асирійцям була зібрана коаліція. До складу союзної армії Дамаск відрядив 1200 колісниць, 1200 вершників та 10 тисяч піхотинців, Хаматське царство — 700 колісниць, 700 вершників і 10 тисяч піхотинців також виставили загони воїнів невеликі сирійські царства навіть далекий Єгипет не залишився осторонь і надіслав тисячу бійців. Фінікійські міста, можливо, і надіслали незначні контингенти, але загалом їхня участь обмежилася фінансовими вкладенням [36, с. 86-87].

Серцем антиасирійської коаліції виступав могутній на той час Дамаск. Щодо Єгипту, то для нього головною була не кількість надісланих воїнів, а сам факт участі в коаліції та позначення його зовнішньополітичної позиції. За деякими даними, вороги Ассирії змогли зібрати від 60 до 80 тисяч воїнів (3940 колісниць, 1900 вершників, 1000 воїнів на верблюдах та 52 900 піхотинців). Вирішальна битва, свого роду «битва народів», відбулася при місті Каркарі на річці Оронт у 853 (855) р. до н. е. Подробиці і навіть результат цієї грандіозної битви нам невідомі. Салманасар III, природно, заявив про свою перемогу та знищення 20,5 тисячі воїнів ворога. Але чи то перемога ця була не такою вже повною, чи то асирійці й самі зазнали важких втрат, але Салманасар змушений був зупинити свій поступ на захід.

Коаліція, яка протистояла йому, згодом благополучно розвалилася. Асирійці ж не залишили своїх спроб закріпитися в північній Сирії та підпорядкувати собі Дамаск. У 849, 848 та 845 р.р. Салманасар III здійснює походи до Сирії. У 841 р. він сягає меж Лівану, міста Тир і Сидон виплачують йому данину [28, с. 107-108].

У 841 р. Салманасар III збирає величезну армію. З цією силою він обрушується на землі Дамаску. Дамаські війська були розбиті, але саме місто встояло. Фінікійські міста Тир та Сидон висловили свою покірність, верховну владу Ассирії визнав також Ізраїль.

Просуваючись на північний захід, ассірійці вийшли до кордонів Табали. Тут мешкали племена лувійського кореня. Єдиної держави вони не мали, керувалися безліччю царів. У 837-836 рр., Салманасар III веде з ними війну, внаслідок якої він розгромив коаліцію, що складалася з 24 царів [28, с. 108].

У Вавилонії Салманасар втрутився, щоб допомогти цареві Мардук-закіршумі придушити повстання, спровоковане братом останнього Мардук-белусати. Салманасар раніше уклав договір із їхнім померлим батьком Набу-апла-Іддіною. У 851 р. до н. він обложив Мардук-белусаті в місті Ганнанаті і спустошив його околиці, а наступного року йому вдалося вбити бунтівника [47, с. 274].

Салманасар провів шість походів в Анатолію між 839 і 832 роками до н. е. Ці операції почалися з його кампанії проти Ке (Кілікії) в 839 р. до н. е. У 836 р. до н. він завоював міста Туатті в Табалі, а потім отримав данину від свого сина Кікі та двадцяти (або двадцяти чотирьох) табалійських правителів. 60 У ході своєї кампанії 835 р. до н. він захопив Уеташ, фортецю, що належала цареві Лалле з Меліда, і знову отримав данину від царів Табала. Салманасар знову провів кампанію в Куе у 833, 832 та 831 роках до н. е. і знову взяв міста, що належали Каті. Під час кампанії 832 р. до н. е. жителі Тарса підкорилися, і Салманасар поставив своїм правителем Кіррі, брата Кати [28, с. 272].

Наступником Салманасара III став його син Шамші-Адад V (823-811 р. до н. е.). Царство перейшло до Шамші-Адада V в складний час, тому він не брав участі у військовій кампанії до 820 р. до н. е., оскільки чотири роки свого царювання йому довелося стабілізувати своє правління шляхом придушення повстань. У його анналах збереглися записи про шість кампаній, пронумерованих за системою герру та датованих 820, 819, 818, 815, 814 та 813 роками до н. е. Перший 820 р. до н. е., був направлений у гірські землі Наїрі, де всі царі найбільшого регіону надали йому коней та підкорилися. Кампанію 819 р. до н. е. очолив вождь Шамші-Адада євнух Мутарріс-

Ашшур, який рушив на Наїрі, де розгромив багато міст і отримав коней як данину від царів наїрівських земель. У 818 р. до н. е. Шамші-Адад знову вирушив до Наїрі, де отримав коней як данину від різних правителів, у тому числі від правителів Маннеї та Парсуа. Він завоював народи та міста в землях Месу, Гізилбунди та Мідії та обклав данню численних місцевих правителів Наїрі. Шамші-Адад уклав союз із вавилонським царем Мардук-закір-шумі, який отримав військову допомогу від Салманасара III. Однак після того, як Мардук-балашу-ікбі зайняв вавилонський трон, відносини погіршилися. Кампанія Шамші-Адада в 815 р. до н. е. була присвячена східній Вавилонії, де він переміг Мардука-баласу-ікбі при Дур-Папсуккалі. У 814 р. до н. е. він знову здійснив похід на Вавилонію, де Мардук-балашу-ікбі залишив своє місто Ганнанаті і в страху втік до Неметті-шаррі. Шамші-Адад убив багатьох жителів цього міста, але не зміг захопити Мардука-балас-ікбі, асирійський цар рушив на Дер і забрав усіх його божеств. Остання зареєстрована військова кампанія (813 р. до н.е.) включала ще одну експедицію до Вавилонії, в ході якої Шамші-Адад захопив живим наступника Мардука-баласу-ікбі, Баба-аха-Іддіна [51, с. 269-271].

У правління наступного царя – Адад-нерарі III (810-783 до н. е.) вдалося вирішити сирійську проблему – під керівництвом туртана Шамші-Ілу був нарешті взятий Дамаск. Здолати Дамаське царство Адад-нерарі III вдалося головним чином тому, що воно було ослаблене важкими війнами із сусідами (Ізраїлем, Хаматом та ін.). Вдалося повернути під контроль і Арпад, джерела також згадують успішні походи до Мідії [28, с. 110].

Адад-Нірарі також вів кампанію у Вавилонії. Немає точної інформації про кількість та дат військових походів, але вірогіднішим середина чи пізній період правління. Згідно з коротким уривком у царському написі, царі Халдеї стали васалами, і на них була накладена данина; Адад-нірарі отримав «підношення залишку» (ріхату) від Вавилону, Борсиппи та Кути. Початок відповідного розділу «Синхронної історії» перервано, але є згадка про повернення викрадених народів та оподаткування їх податками. Далі слідує

Заява про угоду з Вавилонією щодо кордону. Основними зарубіжними досягненнями правління Адад-Нірарі, судячи з мізерних свідчень, є підпорядкування Халдеї, договірні відносини з Вавилонією, придушення повстання Арпада, падіння Дамаска, васальне становище Емафа і сплата данини Ізраїлем, Фінікією і Наїрі [51, с. 272-276].

Салманасар IV (782-773 до н. е.), був сином свого попередника Адад-Нірарі III. Одна із написів на стелі з Кизкапанли, розповідає про подорож його головнокомандувача Шамші-мулу в Дамаск. Хоча напис не датований, Епонімічний літопис відносить похід у Дамаск до 773 р. до н. е. Подальші походи відбувалися проти Іту (782 і 777 рр. до н. е.), Урарту (781, 780, 779, 778, 776 і 774 до н. е.) та гори Ерени (775 до н. е.) [47, с. 285-287].

Згідно зі Списком асирійських царів, Ашшур-дан III (772-755 до н.е.) став наступником свого брата. Епонімічні хроніки описують походи царя, вони були спрямовані в Хатарікку (772, 765 і 755 рр. до н. е.), Ганнанаті (771 і 767 до н. е.), Марад (770 до н. е.), Іту (769 до н. е.), Мідійські території (766 до н. е.) та Гузану (758 до н. е.). У 763 р. до н. е., коли відбулося сонячне затемнення, що передвіщало лихо царю, в Ассурі спалахнуло повстання, яке тривало до 762 р. до н. е., потім воно поширилося на Арраф у 761 та 760 р. н. до н. е. і, та було зафіксовано у Гузані у 759 р. до н. е. Похід Гузану в 758 р. до н. е., мабуть, був спрямований на придушення повстання його успішний результат записаний в «Епонімічної хроніки» за рік, в якому йдеться про «мир на землі» [47, с. 288].

У 754 р., невдовзі після вступу на престол Ашшур-нірарі V (754-745 до н.е.), під час його царювання асирійська армія провела ще одну військову кампанію проти могутнього міста-держави Арпад на північ від Алеппо, змусивши його царя Матіїлу підписати договір, за яким визнає Ашшур-нірарі V своїм господарем. За Ашшур-нірарі V асирійська армія програла важливу битву проти урартського царя Сардурі II [42, с. 119-120].

Правління Тиглатпаласара III (744-727 до н. е.) характеризується серією великих військових кампаній у всіх напрямках. У свій перший рік правління

(744 р. до н. е.) він провів свою першу мідійську кампанію, в результаті якої були утворені нові провінції Парсуа та Біт-Хамбан також Тіглатпаласар рушив на Намрі і прилеглі райони долини Діяла. Серед багатьох завойованих держав були Біт-Затті та Біт-Абдадані, місто Нікур було призначено столицею провінції, і туди переселили бранців з інших областей. Біт-Капсі та сусідні регіони були передані під владу царя Біт-Капсі Батану який став асирійським васалом. Жах, викликаний нападом асирійців, поширився до Еліпій, вздовж річки Улайя, і її правитель Далта послав данину Тиглатпаласару на знак свого підпорядкування. На зворотному шляху до Ассирії маннейський імператор Іранзу особисто прибув Тиглатпаласар, принісши данину і підкорившись васальній залежності [47, с. 294].

Головною іноземною державою, з якою доводилося боротися Тиглатпаласару III, було царство Урарту. Конфлікт стався як на півночі так і, на заході, оскільки Урарту розширився до хребта Тавра і регіону верхнього Євфрату. 743 р. до н.е. асирійська армія розбила урартського царя Сардурі II, змусивши його ганебно бігти вночі. Одним з найважливіших союзників Сардурі в цьому випадку був Матіілу з Арпада, чия ворожість, до Ассирії грубо порушила договір, укладений між ним з Ашшур-нірарі V в 754 р. до н.е. Тіглатпаласар провів три роки, в осаді Арпаду, і в 740 р. до н. е. нарешті захопив місто, яке в підсумку стало асирійською провінцією [42, с. 128].

Таким чином, влада Урарту на заході була значно ослаблена на початку правління Тіглатпаласара, проте Ассирія була ще вразлива на північному кордоні, оскільки урартський вплив поширився на південь, у регіон під назвою Улууба, розташований на самому краю центральної частини Ассирії. Улууба, яку давні географи вважали частиною Хабху, знаходилася приблизно в 100 км на північ від Ніневії і була відокремлена від Ассирії горою Нал. Тому у 739 р. до н. е., проти Улуубу організовують похід для її завоювання та утворення провінції Бірту. Через рік тобто (738 р. до н. е) Тіглатпаласар переправив людей у район із Тушхи. Місцевість, як і раніше, не була безпечною, проте через три роки (736 р. до н. е.) Тіглатпаласар,

згідно з Епонімічною хронікою, знову рушив на гору Нал. У фрагментарних анналах нічого не збереглося про цю кампанію, але будівництво столиці провінції під назвою Ашур-Ікіша, описано в демонстраційних текстах, може відноситися до цієї пізнішої події. Завоювавши і анексувавши Уллубу, Тіглатпаласар забезпечило безпеку цієї частини північного кордону.

У той час як Тіглатпаласар був зайнятий Уллубою, на сцені з'явилася нова антиассирійська коаліція. Союз очолив чоловік на ім'я Азріяу. До складу коаліції входили ряд прибережних міст на півночі Сирії та частина царства Хамат. У 738 р. до н. е. Тіглатпаласар повернувся до Сирії, де розгромив Хамат і приєднав до нього частину його, а також царств Унку (або Патін), створивши провінції Хатарікка, Шимірра та Куланія (або Кунулуа), цар отримував данину від західних васалів, у тому числі від правителів Дамаску та Самарії. Тіглатпаласар у 737 р. до н. е., організував свою другу мідійську кампанію, додавши нові завойовані території до провінцій Біт Хамбан і Парсуа [52, с. 75-76].

У 735 р. н. е. ассирійці здійснили похід проти Урарту, пройшли через його території взяли в облогу столицю Турушпу. Кампанія включала захоплення більшої кількості північних територій, які були додані до різних провінцій, таких як Ашур-Ікіша (Уллуба) і Майрі. Що стосується царств у межах Тельця, то є записи про ще одне завоювання в якийсь невідомий день Вассурме (Уассурме) з Табала був повалений Тіглатпаласаром і замінений Хуллі [47, с. 295].

Коли війна з Урарту завершилася Тіглатпаласар отримав можливість завоювати території аж до кордону з Єгиптом. Після поразки Азріяу в 738 р. до н. е. основні південні царства – Хамат, Дамаск, Бібл, Тир і Самарія – добровільно заплатили данину Тіглатпаласару. У 734 р. до н. е. Тіглатпаласар, вважаючи, що він твердо контролює ключові райони Сирії, Фінікії та Палестини, пройшов через ці землі і захопив Газу на півдні. Імператор Гази Хануну залишив своє місто перед лицем ассирійського нападу, щоб знайти притулок в Єгипті, але врешті-решт він повернувся,

ймовірно після деяких переговорів, і йому було дозволено знову зайняти своє місце як асирійського васала [36, с. 99].

Однак подальші спроби встановити асирійську присутність на кордоні з Єгиптом були відкладені через повстання у Сирії та Палестині. Протягом наступних двох років (733-732 рр. до н. е) Ассирія була втягнута у конфлікт із повстанцями. Головним бунтівником був Рахіану з Дамаска, його підтримували Тир, Самарія. У 733 році до н.е. Тіглатпаласар розгромив армію Рахіану, яка втекла з поля битви і прослизнула у ворота Дамаска. Асирійці брали місто в облогу сорок п'ять днів, але Дамаск не здався. У 732 р. до н.е. асирійська армія повернулася в Дамаск, царство (Біт-Азаїл) стало асирійською провінцією, територія якої тяглася від Лівану на півночі до Галаада на півдні. В 733-732 р. до н.е Тіглатпаласар захопив одне з укріплених міст Тіра, змусивши Хірама підкоритися і заплатити данину. Асирійці також напали на Факея, царя Ізраїльського, тому що він був у союзі з Рахіаном проти Ассирії, і Факей зазнав поразки. Внаслідок придушення повстання та додавання васальної залежності від кількох інших держав Тиглатпаласар зміг десь у 732 р. до н. е. повернутися до своєї первісної мети, яка полягала в отриманні контролю над Сінаєм, дорогою до Єгипту. Він призначив арабського шейха на ім'я Іді-біл своїм представником у цьому районі і призначив його на нещодавно створений пост з відповідною назвою «привратник на кордоні Єгипту». Ймовірно, приблизно в цей же час було отримано данину від меунітів, народу, чия земля, як кажуть, знаходилася «нижче за Єгипет», що, можливо, означає південь Нахаль-Мусрі. До цього часу зафіксовано зіткнення з арабськими племенами. У 738 р., після розгрому Азрію, Тіглатпаласар зараховувався до багатьох держав, які платили данину поваги Забібі, цариці арабів. У 735 р. до н. е асирійці боролися з Самсі, іншою арабською царицею, яка, за його словами, порушила свою клятву. В 734-732 р. до н. е., Тиглатпаласар отримав «данину» від різних арабських племен, таких як Тема та Саба з Північної Аравії та Сінаю [52, с. 77-79].

Доля Ассирії залежала від її відносин з Вавилонією, і ассирійські монархи, повністю усвідомлюючи цю аксіому, пробували різні стратегії, намагаючись досягти безпечного південного кордону. Тиглатпаласар III не був винятком з цього правила, і більшу частину свого часу та енергії він віддавав справам Вавилону, через п'ять місяців після свого сходження на престол він почав похід на Вавилонію. Захоплена територія традиційно була спірною між двома державами: крайня північ Вавилонії та східна частина Тигра. В останньому регіоні низка місць була захоплена в міру того, як ассирійське вторгнення просувалося на схід і південь до річки Улайя та Перської затоки. Завойовані володіння були поділені та передані сусіднім провінціям Загросу. В анналах за 745 р. до н. е. Тиглатпаласар III хвалиться захопленням передмістя Ніппура, Цінь-Ніппур, але жоден з великих міст на південь від Дур-Куригальзу в збереженому оповіданні не згадується, і схоже, що він просто здійснив швидкий набіг в саме серце. Можна припустити, що Тиглатпаласар вторгся у Вавилонію, щоб підтримати Набонассара у боротьбі з халдейськими і арамейськими племенами, останні, можливо, були союзниками арамеїв у Сирії. В 731 р. до н.е., Тиглатпаласар вторгся до Вавилонії. Коли Набонасар помер (734 р. до н.е.), правління його сина було перервано революцією, халдея Мукін-зері у 732 р. до н. е. він спробував захопити трон. Тиглатпаласар не дозволив ворожій групі контролювати Вавилонію і в 731 р. до н. е. рушив на південь. Для придушення повстання було здійснено дві кампанії: перша в 731 р. до н.е. і друга в 729 р. до н.е., Тиглатпаласар прийняв стратегію спроби відштовхнути корінних вавилонян від халдейських бунтівників за допомогою риторики та пропозицій послуг. У листі, цареві повідомляється, як два ассирійських чиновники стояли під стінами Вавилону і вмовляли громадян вигнати халдеїв і відкрити ворота ассирійцям. Невідомо, наскільки ефективною була ця стратегія, але зрештою ассирійцям довелося застосувати силу. Вони захоплювали одне місто Вавилону за іншим і осадили Шапію, столицю Мукін-зері. У ході війни ряд арамейських племен було підкорено. Найвище досягнення відбулося в 729 р.

до н. е., коли Тіглатпаласар III тріумфально увійшов до Вавилону, де був коронований царем Вавилону. Прийнявши він суверенітет над Вавилонією, асирійський цар розпочав нову фазу вавилонської політики Ассирії [53, с. 180-184].

Після смерті Тіглатпаласара III правити став Салманасар V (Уллалай) (726–722 до н. е.). за свій короткий час правління цар здійснив кілька походів. Важливим походом є облога Самарії. Салманасар рушив проти Самарії через рішення її царя Гошеї підняти прапор повстання, вирішивши відмовитися від своєї обіцянки сплатити. Асирійська армія досить швидко рушила проти Ізраїлю, спустошивши села навколо нього, а потім рушили в облогу самої Самарії. Як це було з іншими добре захищеними столицями, які асирійці взяли в облогу мури Самарії не дали Салманасару швидкої перемоги.

Боб Бекінг, вчений який досліджує цей період у праці «Падіння Самарії» запропонував наступну хронологію подій останніх років північного Ізраїльського царства.: в 725 р. до н. е. відбувалася експедиція Салманасара V проти Ізраїлю. Ізраїль знову стає васалом Ассирії. Того ж року почалася облога Самарії, а в 723 р. до н. е. Салманасар V завойовує Самарію [43, с. 75-76]. З Біблії ми можемо простежити ці походи «У четвертий рік царювання Єзекії, тобто у сьомий рік царювання ізраїльського царя Гошеї, сина Ёли, проти Самарії виступив асирійський цар Салманасар і взяв її в облогу. В кінці трирічної облоги він захопив Самарію» [1, с. 396].

Також Салманасар вирішив проблеми з Фінікійськими містами, які то платили данину та висловлювали покірність, то знову піднімали зброю та вели боротьбу [28, с. 223-224].

Наступним правителем став Саргон II (721-705 рр. до н. е). з його правлінням починається нова 43 династія асирійських правителів. У перший рік його правління не зареєстровано жодної кампанії, ймовірно через необхідність Саргона зміцнити свій трон. 721 р. до н. е. халдейський вождь Мардук-апла-іддіна захопив трон Вавилону. У 720 р. до н. е. Саргон провів

кампанію у північно-східній Вавилонії, де він переміг еламівців при Дері і боровся проти Туумуна плем'я, союзники Мардука-апла-Іддіна.

720 р. до н. е. Саргон II здійснив похід на захід. Веде битву при Каркарі, завойовує Самарію. Перетворює її на асирійську провінцію та називає Самерина. У полон було захоплено 27280 людей. Полонені ізраїльтяни були розселені в різних районах північної Месопотамії, на кордоні з Мідією, а на їхнє місце переселені вавилоняни та сирійці з Хамату [43, с. 83-87].

У тому ж році він розгромив Явідія з Емафа, який сформував антиасирійську коаліцію з лідерами повстанців в Арпаді, Шиміррі, Дамаску та Самарії, а також розібрався з царем Гази та Едома Ганноном. У 720 р. до н. е. Ганнон, підтримуваний якимось єгипетським генералом зазнав поразки у битві при Рапіку (Рафії).

Потім Саргон II направляє зброю проти Тіра, що знову повстав. Головна проблема при його облозі полягала в тому, що він був розташований на острові, а на морі асирійці не мали сил для блокади. Щоб виправити становище, Саргон II мобілізував флот підвладних фінікійських міст, що дозволило зібрати флотилію в 60 кораблів. Для свого захисту жителі Тіра змогли зібрати лише 12 кораблів. Морська активність вирішила вихід справи – незважаючи на відчайдушний опір, Тір впав в 719 р. до н. е. [28, с. 226-227].

Кампанія Саргона II в 719 р. до н. е. була спрямована на схід, щоб допомогти Іранзу маннейському васалу часів Тіглатпаласара III, на якого сильно тиснули два сусідні правителі. Повстанців постачав військами та кіннотою інший маннейець, Мітатті із Зікірту, який відмовився від вірності Ассирії на користь Урарту. Повстанців було розбито, їхні міста захоплено, укріплення знесено, людей та майно вивезено.

У 718 р. до н. е. він рушив на Табал в Анатолії, де завоював і пограбував Шинухту, укріплене місто Кіаккі, і передав його до рук Курті, правителя Атуну. У 717 р. до н. е. Саргон захопив Пісірі, царя Кархеміша, який повстав і зробив пропозицію Міті, правителю землі Мушки, і привів

його в Ассирію. Він включив до складу ассирійської армії піхоту і кінноту переможеного царя і поселив ассирійців у Каркемиші, який у цей час був перетворений на провінцію [52, с. 90-91].

Протягом наступних кількох років могутнє царство Урарту під проводом свого царя Руси I дестабілізувало східні кордони Ассирії. У 716 р. до н. е. Саргон переміг двох маннейських правителів, які за підтримки Руси I повалили і вбили свого правителя Азу і замінили його братом Уллусуну. Уллусун став першою метою Саргона. Ізірту, його столицю, було захоплено і спалено, а Уллусуну, згідно з ассирійськими джерелами, благав про помилування [52, с. 93-94].

Далі на південь Саргон розгромив правителів Карали та Алабрії, яких Уллусун раніше підбурював перейти під владу на бік Руси. Завойовані території в регіоні були приєднані до ассирійської провінції Парсуа, а міста Кішесім і Хархар були перейменовані на Кар-Нергал і Кар-Шаррукін і стали столицями нових провінцій. Саргон отримав данину від двадцяти восьми місцевих правителів Мідії. Наступного 715 р. до н. е., відбулася нова кампанія, Руса I активізував свою присутність на сході, захопив кілька фортець, що належали Уллусуну, і переконав іншого маннейського правителя, Дайукку, стати на його бік. Саргон повернувся до цього району, відбив фортеці та викрав Дайукку разом із його родиною. Цар вторгся на територію Урарта і захопив кілька фортець, зокрема й Андії. Янзу, цар Наїрі в Хубушкі, прислав йому данину. На південному сході ассирійська армія продовжила завоювання нових мідійських територій. Вкотре Саргон завершив своє проникнення в Мідію урочистим отриманням данини в Хархарі (Кар-Шаррукіні).

У тому ж році він провів кампанію на північному заході, беручи участь у морській битві проти іонійців і повертаючи міста в Ке (Кілікія), захоплені Митою з Мушки (Фрігії), він також стверджує, що боровся з кількома віддаленими арабськими племенами та депортував деяких із них до Самарії. [47, с. 302-303].

Знаменитий восьмий похід Саргона відбувся наступного року, 714 р. до н. е., як описано в його «Листі до Бога Ашшура». Він отримував данину від місцевих правителів у Маннеї та Мідії, а землі Гизилбунда підпорядковувалися і приносили данину правителі міст Аппатара і Китпата, та його володіння були у провінцію Парсуа. Йдучи на допомогу своєму васалу Уллусуну, Саргон завдав вирішальної поразки Русі та його союзникам біля гори Уауш, змусивши Русу бігти. Потім Саргон вирішив рушити вглиб території Урарта, спричинивши значні руйнування. На зворотному шляху він з невеликим загonom відірвався для нападу на місто Мушашир, розташований на кордоні між Ассирією та Урарту, що мало велике релігійне значення для урартів як будинок їхнього шанованого бога Халді. Мушашир був пограбований, його незліченні скарби розграбовані та відвезені в Ассирію [36, с. 103-104].

У 713 р. до н. е. Саргон знову виступив у похід на схід, у землі Каралли, Елліпі та Хабху, а також на мідійські території, придушуючи місцеві повстання та отримуючи данину. У цьому році Амбаріс, правитель Біт-Пуруташа в Табалі уклав союз із Русою, Митою Мушкінським та інші царями Табала. Саргон відповів захопленням Амбаріса, закріпивши свою владу над Біт-Пуруташем, перетворивши його на провінцію і заселивши його завойованими народами з інших місць.

Кампанія 712 р. до н. е. була спрямована проти Тархуназі з Меліда, якого Саргон раніше поставив над землею Камману. Ассирійці пограбували Камману і захопили Тархуназі та його сім'ю після того, як він утік до Тіль-Гаримми у пошуках притулку, вони продовжували добувати металеві руди в гірських районах Хатті (тобто північної Сирії) і привозили їх у Дур-Шаррукін [53, с. 203-206].

Наступного року, 711 р. до н. е., відбулася ще одна кампанія в Анатолію, цього разу з метою покарати Муталу царя Гургума, за вбивство його батька Тархулари, Гургум було перетворено на провінцію Маркасу. Того ж року правитель Ашдода Азурі утримував данину і вступив у змову з

місцевими правителями, тому Саргон замінив його своїм братом Ахі-Міті. Однак народ скинув Ахі-Міті і замінив його Ямані, що втік до Єгипту перед настанням асирійців, після чого Ашдод був приєднаний до Ассирії [43, с. 90-91].

У 710 р. до н. е. Саргон переміг Мардука-апла-Іддіна, який займав вавилонський престол тепер Саргон сам зійшов на трон. У 709 р. до н. е. Саргон захопив колишнє царське місто Дур-Якін, хоча сам Мардук-апла-иддина вже біг до Еламк, він відновив привілеї традиційних вавилонських міст, поселив жителів Куммуха в Біт-Якіні і отримав данину від правителя Дільмуна. У 708 р. до н. е., поки цар залишався у Вавилонії, царський євнух провів кампанію в Ке (Кілікія) проти Міти з Мушки, який підкорився. У Вавилоні Саргон отримав данину від правителів Тиру та Кіпру, а тим часом Муталлу, правитель Куммуха, утримував свою данину, але потім утік попереду євнухів Саргона та їхніх військ, які пограбували його місто Мелід і поселили там депортованих з Біт-Якіна. У наступному 707 р. до н. е., помер Далта, правитель Еліпії, і двоє його племінників боролися за трон, Саргон послав війська на допомогу Ашпабарі, а інший племінник, Нібе, який звернувся за допомогою до еламітів, був схоплений. Наступного року, 706 р. до н. е., Саргон залишився в Ассирії для відкриття свого нового міста. Епонімічна хроніка у записі за 705 р. до н. е. повідомляє про смерть Саргона у битві проти Гурді Кулуммеянина, далеко в Анатолії [42, с. 135-136].

Після смерті Саргона II правити став його син Сінаххеріб (704–681 до н. е). Майже відразу після вступу Сінаххеріба на престол імперію охопила серія заколотів. Найнебезпечнішим був старий противник — Мардук-апла-ідцін. Відразу після смерті Саргона він почав організовувати чергове антиасирійське повстання, знову покладаючись на союз з Еламом, крім того заручившись підтримкою ряду арамейських племен. Кампанія почалася наприкінці 703 року і була спровокована Меродах-Баладаном, який захопив вавилонський трон і зібрав великі сили халдеїв, арамейців та еламітів для підтримки своїх планів. Заколот проти Ассирії був великим, до нього

входила і Іудея, якщо можна віднести до цього періоду візит послів Меродах-Баладана до Єзекії, як описано в Біблії та Йосипа Флавія. Коли армія покинула Ашур, Сеннахірим послав вперед у Кіш загін, який негайно вступив у бій з противником. Тим часом цар атакував ще один ворожий загін у Куті, він захопив місто, а потім кинувся на допомогу своїм військам, що боролися на рівнині Кіш. Меродах-баладан утік з місця битви, і союзна армія зазнала поразки. Сеннахірим вирушив до Вавилону, де пограбував палац. Він продовжив шлях далі на південь, полюючи на Меродах-баладана в болотах, проте його там не було. Сеннахірим зосередив свою увагу на винищенні повстанських угруповань у великих містах: Урук, Ніппур, Кіш, Хурсагкалама, Кута та Сіппар. На вавилонський трон він посадив Бел-ібні, людину вавилонського походження. На зворотному шляху Сеннахірим у 702 р. до н. е. захопив і пограбував безліч арамейців, він силоміць стягував данину з Хіримму та отримав добровільну данину від Набу-бел-Шуматі з Харарату. У 700 році до н. е. Сеннахірим очолив похід у вавилонські болота, щоб підкорити плем'я біт-якінів Меродах-баладана. Спочатку він вистежив нового ватажка повсталих халдеїв, якого звали просто Шузубу, який поразки і втік. Потім переможна армія рушила проти біт-якінова., Меродах-баладан біг на кораблі через Перську затоку. Далі асирійці замінили Белібні, який не здатний був справитися з ситуацією у Вавилоні. На вавилонський престол був зведений Ашур-надін-шумі, син Сеннахіріма [52, с. 106-107].

У 694 р. до н. е. Сеннахірим розпочав свій шостий похід проти Еламу, оскільки його вавилонські вороги знайшли там притулок. Кампанія була організована як морська експедиція через річки Тигр і Арахту та Перську затоку. Сеннахеріб найняв сидонських, тирійських та іонійських (або кіпрських) ремісників і моряків для будівництва та комплектування флоту. В Південному Сіленді війська зазнали невдачі через неочікувані перешкоди на воді, так Сеннахірим описує цю подорож: «Морський приплив сильно піднявся, (потім) увійшов у мій намет і повністю оточив увесь мій табір. Протягом п'яти днів і ночей через сильну воду всім моїм солдатам довелося

сидіти, згорнувшись калачиком, наче в клітках» [7]. Зрештою, їм вдалося переплисти воду і після важкої висадки вони вступили у вирішальну битву з халдеями на річці Улайя. Ассірійці здобули перемогу, пограбували місцевість і відпливли на своєму навантаженому видобутком судні назад до царя, який чекав їх на березі. Поки ассірійці були зайняті в Перській затоці, еламіти вторглися до Вавилонії на півночі, через долину Діяла, і зайняли Сіппар. Еламці забрали Ашшур-надін-шумі, за їх підтримки царем Вавилону став Нергалушезіб з роду Гахалів.

Конфлікт тривав і 693 до н. е. Нергал-ушезіб захопив Ніппур, ассірійці взяли Урук. У Ніппурі сталася велика битва, і Нергал-ушезіб був узятий у полон і перевезений до Ніневії. У тому ж 693 році Сеннахірим почав наступ на Елам, куди був узятий у полон його син. Він відбив Біт-Хайрі та Расу на кордоні і зробив їх гарнізонними містами під контролем правителя Дера. Потім він пограбував і зруйнував безліч міст, а коли новини дійшли нового царя Елама Кудур-Наххунте, він залишив свою столицю Мадакту і сховався в горах. Сеннахірим наказав рушити в Мадакту, але раптово настала зима, і ассірійці повернулися до Ніневії. Остання велика битва між Сеннахіримом і еламсько-вавилонською коаліцією відбулася при Халулі на Тигрі в 691 році, під час восьмої кампанії. Мушезіб-Мардук повернувся, щоб претендувати на вавилонський трон, і заручився підтримкою Еламу. Є дві суперечливі думки про результат походу. Вавилонські хроніки лаконічно повідомляють, що ассірійці відступили, але Сеннахеріб в ассірійських анналах стверджує, що він переміг. Фактом є те, що Мушезіб-Мардук залишався на вавилонському троні протягом двох років правління після битви. У 690 р. до н.е. ассірійці почали облогу Вавилону яка тривала п'ятнадцять місяців, а в 689 р. до н.е. Вавилон був захоплений. Сеннахірим стверджує, що повністю зруйнував місто, відвів воду з каналів, щоб зрівняти із землею не лише будівлі, а й сам пагорб, на якому стояв Вавилон [53, с. 250-251].

Щодо інших походів то другий похід Сеннахіріма (702 р. до н. е.), був спрямований у гори на схід від Ассирії. Сеннахірим напав на неспокійних

каситів та ясубігалійців у Загросі. Він захопив Біт-Кіламзах, розмістив у ньому гарнізон і переправив підкорені народи оселитися у ньому. Сеннахірім рушив у Елліпі. Її цар Іспабара, колись був васалом Саргона II. Ассірійці захопили цю територію, приєднавши до своїх володінь Сисірту, Куммахлум та провінцію Біт-Барру. Елензаш став столицею, назва була змінена на Кар-Сеннахірім, і він був переданий під владу губернатора Хархара. Після повернення Сеннахірим отримав данину від Мідян [52, с. 111-113].

У 701 р до н.е. Сінаххеріб спрямовує свої війська на захід, де в черговий вкотре повстали фінікійські міста. Фінікійців підтримував Єгипет, крім того, у змові був і всюдисущий Мардук-апла-Іддін. Правитель Сидону Елулай, почувши про рух ассірійський військ втік. Тир зачинив свої ворота і зумів відбити облогу. Тим часом Сінаххеріб рушив свої війська на південь і підкорив филистимлян. Назустріч ассірійцям вийшло єгипетське військо, оскільки ассірійці вступили на території, що входили у сферу інтересів Єгипту, У битві біля гори Алтака (Альтакку) єгиптяни були вщент розбиті, у полон потрапили сини фараона [28, с. 237-238].

Після цього Сінаххеріб окупував Юдею і захопив безліч селищ, включаючи 46 міст, у тому числі Лахіш. Місто, незважаючи на активний опір, було взято. Потім настала і черга Єрусалима, Сінаххеріб обложив Єрусалим і заключив Єзекію «як птаха в клітці», Єзекія був змушений звільнити свого бранця Паді, правителя Екрона та ассірійського союзника, він підкорився і заплатив данину [1, с. Цар 18:13-19:37].

Вже наступного, 700 р. до н.е. ассірійська армія почала наводити лад у Примор'ї. У п'ятому поході (десь у період 699-697 рр. до н. е) армія напала на жителів гори Ніпур (Геракул-Даг) і спустошила їхні міста. Потім Сеннахіриб напав на Маніяї, царя міста Укку в землі Дайє на кордоні з Урартом. Цар утік, а його місто було захоплене і пограбоване. Щодо Анатолії то Сеннахіриб послав до Анатолія дві експедиції поспіль, у 696 та 695 роках. Перша була спрямована проти Кілікії та її союзників, які заблокували дорогу в Ке. Бунтівні міста Інгіра, Тарс та Іллубру були захоплені, а їхнього лідера

Кіруа з великою здобиччю доставлено до Ніневії. У 695 р. до н. е. Сінаххеріб сам виступив у похід проти Гурді, правителя міста Урдуту, і завдав поразки у міста Тіл-Гарімму. У 691 р. до н. е. Сінаххеріб виступив проти арабів під проводом цариці Теельхуну і Хазаїла і завоював місто Адуммату. [52, с. 112].

Після вбивства Сінаххеріба на престол зійшов його син Асархаддон (680- 669 до н.е.). На початку правління Асархаддона виникли проблеми у Фінікії Сидонський цар Абді-Мілкутті відмовився від васального «підпорядкування Ассирії». У 677 р. до н.е Асархаддон захопив прибережне місто і, за його словами, зруйнував і стіну, і місто, але Абді-Мілкутті втік на човні. Продовження цієї дії відбулося наступного, 676 р. до н. е., згідно з Вавилонським літописом. Асархаддон упіймав Абді-Мілкутті в морі «як рибу» і наказав обезголовити. Його сім'я і люди були перевезені в Ассирію, і там було побудовано нове місто, назване Кар-Асархаддон, і заселене людьми, перевезеними зі сходу. Союзник Абді-милкутті Сандуаррі, який був царем Кунду і Сіссу, також був схоплений і обезголовлений, а голови двох царів були повішені на ший їхніх вельмож, які пройшли вулицями Ніневії. Два міста Сидон були передані Ваалу, царю Тира. Відносини Тира і Ассирії в цей період заслуговують на подальшу увагу. Баал, цар Тира, підписав васальний договір з Асархаддон, пізніше Баал вирішив розірвати договір з Асархаддон і вступити в союз з Тахаркою. Також на початку свого правління новий ассирійський цар зіткнувся з Набу-зер-кіттілішаром, що правив у Нижній Халдеї, він був сином Мардук-апла-ідцина. Халдей не висловив йому покори і не надіслав дарів. Більше того, він спробував позбавитися місцевого ассирійського намісника. У відповідь війська Асархаддона вторглися в землю Набу-зер-кітті-лішара з боку ассирійських провінцій, що знаходилися на схід від Тигра. Халдей утік в Елам, але незабаром був убитий, а володіння його були передані братові, який визнав сюзеренітет Ассирії [53, с. 287-292].

У період правління Асархаддона загострюються відносини з Єгиптом, оскільки він проводив постійну підривну антиассирійську діяльність у сиріофінікійському регіоні, тому що ці землі входили у сферу його інтересів.

У другому році правління Асархаддона, в 679 р. до н. е, ассірійська армія просунулась прямо до кордонів Єгипту, де захопила місто Арза і відвезла його царя Асухілі до Ніневії. У 674 р до н. е Асархаддон знову вирішив завдати Єгипту удару і організував похід. Однак до серйозного зіткнення справа не дійшла: ассірійці, діставшись до фортеці Силе і отримавши відсіч, повернули назад.

У 671 р. до н. е Асархаддон за підтримки своїх арабських васалів перетинає Синай і вторгається у землю фараонів. Воєначальником у єгипетській кампанії Асархаддона був головний євнух Ашшур-націр, його наступник на цій посаді Ша-набу-шу також успішно провів низку кампаній. В результаті низки битв (3-й, 16-й та 18-й дні місяця ду-узу) Асархаддон здобув над армією Тахарка перемогу і захопив Мемфіс в 22-й день того ж місяця (11 липня 671 р.) [28, с. 243-246]. Ось що він пише про це у своїх анналах:

«...Дні безперервно, воював я проти Тахарки, владики Єгипту та Ефіопії, проклятого всіма великими богами. П'ять разів я вражав його своїми стрілами, завдаючи ран, від яких він би не оговтався. Потім я взяв в облогу Мемфіс, його царську резиденцію, і захопив це місто за половину доби за допомогою підкопів, пролому стін та застосування штурмових сходів» [9].

Тахарка утік у рідну Нубію. Коли ассірійські гарнізони відійшли він знову підкорив країну собі. Намагаючись відновити контроль над дельтою Нілу, Асархаддон організує новий похід 669 р. до н. е., але на шляху до Єгипту вмирає.

Щодо іншої діяльності Асархаддон, то він відновив територію Вавилону та оновив його храми. У 678 році халдей на ім'я Шамаш-ібні з племені Біт-Даккурі захопив сільськогосподарські землі, що належали Вавилону, і Борсиппа. Ассірійська експедиція спіймала Шамаш-ібні і стратила [52, с. 135-136].

У 675 р. до н. е. ассірійці здійснили похід проти Мугаллу в Меліді. Мугаллу був правителем Табала, який отримав контроль над Мелідом і

зробив його своєю базою, можемо припустити, що спроби Асархаддона повернути Мелід провалилися. Згідно з запитами, Мугаллу пізніше спробував укласти мир з Асархаддоном, але наприкінці правління Асархаддона його все ще вважали ворогом (згодом він став давнім васалом Ашшурбаніпала як правитель Табала).

Ще один похід Асархаддона був направлений у район Урарту під назвою Шубрія відбулося це у 673 р. до н. е. Асархаддон завоював його міста і взяв багато бранців. Земля Шубрія була приєднана та утворена в ассірійські провінції Куллімері та Уппуму [47, с. 317].

У 679 р. до н. е. ассірійці зупинили просування кіммерійських орд біля Кілікійських воріт. Ті не заспокоїлися і, в 675 р. до н. е. розбивши союзне ассірійцям фрігійське царство, знову напали на імперію. Поки ассірійська армія була залучена в конфлікт на заході, з північного сходу до кордонів Ассирії підійшли скіфи. Вони разом із кіммерійцями, мідійцями та манеями грабували якийсь час ассірійські загони, поки в 679 або 678 р. до н. е. Асархаддон не завдав їм поразки.

Найсерйознішу загрозу ассірійському впливу в Анатолії представляли кіммерійці на чолі з Теушпою, і Асархаддон зміг розгромити його при Хубушні. Ця подія, ймовірно, слід датувати 679 р. до н. е, оскільки в хроніці Асархаддона згадується різанина кіммерійців цього року.

В 673 р до н. е. проти ассірійського панування повстали мідійські племена. Як зазначав ще Геродот, «першими від ассірійців відпали мідяни. У визвольній боротьбі вони, мені здається, виявили доблесть і, скинувши рабство, здобули свободу. Приклад мідян наслідували потім і інші народності». Судячи з ассірійських ворожильних написів, в 671 р. до н. е. ряд східних провінцій Ассирії справді був охоплений повстанням. Провідну роль у заколоті грали правителі з мідійських областей. Це були Капгаріті із міста Кар-Кашші. (Ассірійська провінція Кішесу), Дусані з Сапарди і Маміті-арші з Мадай [28, с. 247-248].

В 676 р. до н. е. відбулася кампанія проти Баззи, Асархаддон описує Баззу як солону. Він стверджує, що в цій кампанії вбив вісім царів і забрав їх видобуток і людей. Згодом він поставив якогось Лаяле, царя Яді, царем Баззи після того, як ця людина прийшла до Ніневії по допомогу.

Відносини між Ассирією та Еламом коливалися під час правління Асархаддона. Згідно з Вавилонськими хроніками, в 675 р. до н. е. еламіти раптово вторглися до Вавилонії, ймовірно, налетівши на долину Діяла, і захопили Сіппар. В тому ж році на престол в Емалі зійшов новий цар Уртаки, а наступного, 674-го, р. до н. е. на знак дружби повернув Асархаддону до Вавилону статуї богів, які тривалий час перебували «полоненими» в Еламі. [52, с. 130-132]

Ще за життя Асархаддон вирішив, що передасть ассирійський трон Ашшурбаніпалу, а вавилонський Шамашу-шуму-укіну. Тому після смерті Асархаддона, Ашшурбаніпал (668-627 до н. е.) почав правити. У 668 р. до н. е. Ашшурбаніпал виступив у похід проти міста Кірбіта у східному районі Тигра, жителі якого грабували землю Ямутбал (тобто область навколо Дера у північно-східній Вавилонії), він схопив їх вождя Тандаю та депортував жителів Кірбіта до Єгипту. В 667 р. до н. е. Якинлу, правитель Арвада, підкорився Ашшурбаніпалу.

Цар продовжив політику свого батька і здійснив похід в Єгипет. У 667 р. до н. е. Ашшурбаніпал відправив свою армію на відвоювання Єгипту. Ассирійські васали в Леванті та Східному Середземномор'ї, серед яких були іудейський цар Манасія та правителі Едома, Моава та Кіпру, підтримали ассирійські військові зусилля допоміжними військами, човнами та іншим спорядженням, і після перемоги над ворожими військами у північному Єгипті. Фараон Тахарка був змушений знову бігти на південь, де невдовзі помер. Декілька дрібних правителів у північному Єгипті, які вступили з ним у змову, були взяті в полон і доставлені до Ніневії. Одним із них був Нехо із Саїса. Розуміючи, що Ассирія не зможе правити Єгиптом без його співробітництва, Ашшурбаніпал змусив його принести нову клятву вірності і

відправив його у Єгипет. Тим часом Тахарку змінив його племінник Танутамун, який прагнув повернути собі контроль над нещодавно поставленими ассирійськими чиновниками. Його спроби відновити правління кушитів спровокували ще одне ассирійське вторгнення до Єгипту, здійснене між 666 і 664 роками до н.е. Війська Ашшурбаніпала знову не зустріли великого опору. Цього разу вони пройшли на південь до Фів. Після кампанії Ашшурбаніпал призначив сина Нехо Псамтіка I новим правителем Мемфіса та Саїса. Але незабаром після свого вступу на престол Псамтік повстав проти ассирійського гарнізону, переміг кількох внутрішніх суперників і об'єднав Єгипет як засновник нової Двадцять шостої династії. Піднесенню Псамметиха сприяла військова допомога, надана Гігесом з Лідії, іншим колишнім союзником Ассирії. Гігес правив значною частиною західної Малої Азії. На початку правління Ашшурбаніпала Гігес побачив уві сні бога Ашшура, і це спонукало його просити Ашшурбаніпала про дружбу і допомогу Ассирії проти кіммерійців, які продовжували чинити військовий тиск на царства Анатолії та Леванта. Проте через деякий час він виступив проти Ассирії і допоміг Псамметику здобути незалежність. Згодом Гігес правитель Лідії з був переможений кіммерійцями [42, с. 275-277].

У 664 р. до н. е. була здійсненна кампанія, спрямована проти Уртаку еламського царя, який напав на Вавилон. Коли війська Ашшурбаніпала наблизилися, Уртаку втік. Потім Уртак помер і його замінив Теумман. В 662 р. до н. е., відбулася кампанія проти Баалу, царя Тира, якого Ашшурбаніпал підпорядкував, відрізавши доступ до материка. Приблизно водночас царі Шандашарме з Хілакку (Грубої Кілікії) та Мугаллу з Табалаї також підкорилися Ашшурбаніпалу. Приблизно в 660 р. до н. е. Ашшурбаніпал очолив похід проти Ахшері, правителя Маннеї, і розгромив його війська у бою. Потім він зруйнував численні маннейські поселення, внаслідок чого Ахшері втік зі свого міста Ізірту. Ассирійці відвоювали міста на околицях Паддири, які маннеї анексували за часів попередників Ашшурбаніпалу. Зруйнувавши ще кілька поселень, Ашшурбаніпал повернувся додому з

великою здобиччю. Люди Ахшері повстали і вбили його, замінивши його сином Уаллі, який уклав мир з Ашшурбаніпал і був зобов'язаний платити данину. В 658 р. до н. е. деякі правителі мідійських міст, Бірішатрі, Сарраті та Парихи повставли, завоювавши та пограбувавши численні їх укріплені поселення, Ашшурбаніпал захопив їх. Наступного року (бл. 657 р. до н. е.) Андарія, урартський правитель, вторгся на території міст Уппуму та Куллімері, але жителі Куллімери чинили опір, вони перемогли Андарію, обезголовили його й принесли голову Ашшурбаніпалу в Ніневії [47, с. 320-322].

У 653 р. до н. е. цар Еламу Теумман почав атаку на Ассирію. Але ассірійські шпигуни дізналися про його плани, і Ашшурбаніпал розпочав контрнаступ. Еламіти були змушені відступити, а ассірійські війська переслідували їх за п'ятами. Зрештою, обидві сторони зустрілися в Тіль-Тубі на річці Улай (сучасний Карун у Західному Ірані), де сталася вирішальна битва Ассірійці здобули гору, і простий солдат відрубав голову Теуммана, яку відправили в Ассирію і виставили напоказ у серії переможних парадів. Умманігаш, еламський принц, який раніше разом із шістдесятьма членами сім'ї втік до Ассирії, був поставлений царем Елама, а його молодший брат Таммаріту став правителем міста Хідалу. Також Ашшурбаніпал наказав своїй армії рухатися до Гамбулу та спустошити його [43, с. 167-173].

Найскладнішою проблемою для Ашшурбаніпала було вавилонське повстання, яке стало каталізатором усіх виступів проти Ассирії. Це була руйнівна подія, яка спричинила широкий фронт опору, який поглинув значну частину енергії ассірійців з початку 652 р. до н. е до середини 648 р. до н. е. і мав продовження в еламських кампаніях 647 та 646 рр. до н. е. Шамашшумукіну вдалося зібрати коаліцію у складі Еламу, Халдеї, арамейців, царів Фінікії та Сирії. Потім до них приєднався і цар Лідії Гіг, який посилав свої війська на допомогу Єгипту.

Ашшурбаніпал дізнався про повстання весною 652 р. до н. е. У письмі до народу Вавилону, відправленому двадцять третього дня місяця Айяру (II),

він прийняв останню відчайдушну спробу запобігти війні: «Я чув слова, які мій не брат говорив вам .Це дійсно брехня. Не вірте йому. Я клянусь Ашшуром і Мардуком, моїми богами, що я ніколи не думав у своєму серці і не говорив устами нічого з того відворотного, в чому він мене звинуватив. Якщо ви не хочете зап'ятнати себе з ним то дайте мені негайно побачити відповідь на мій лист». В девятнадцятий день місяця Тебету (X) почалися військові дії. Упродовж перших двох років між ассирійськими та вавилонськими арміями по всій Вавилонії відбулися багаточисленні стички. Ключові міста однократно переходили з рук в руки. Наприклад, Ніппур, спочатку знаходився в лагері Шамашшуму-укіна , впав в кінці 651 р. до н. е. під натиском ассирійців. Кута, напроти , була захоплена вавилонськими військами. В 650 р. до н. е. ассирійці осадили Вавилон. Міста Борсиппа, Кута і Сіппар також були осади. Ассирійська осада Вавілона тривала більше двох років і принесла величезні страждання. Ашшурбаніпал описує положення людей у місті в графічних термінах: вони їли собак і мангустів.. Вони гризли шкури тварин, шкіряні ремні, взяття та сандалі. Замість хліба вони їли плоть своїх синів. В середині 648 р. до н. е. Вавилон впав під натиском ассирійських військ .Ашшурбаніпал змінив свого брата новим правителем Кандалану, Упродовж наступних двох років Вавилонія залишалася спокійною [52, с. 147-154].

У 646 р. до н.е. почався військовий похід проти Еламу. Ассирійці повели наступ одночасно за двома напрямками: війська Бел-ібні, ассирійського воєначальника до Суз друга частина армії, що перебувала в Дері, виступила до Мадакту. Угрупування військ з Дера захопило найважливішу фортецю Умманалдаша — Біт-Імбі — і винудило його самого бігти в гори.

Південне ж групування ассирійських військ, що володіло містами південного заходу, підійшло до Суз і поставило на трон Елама свого ставленика — Таммаріту II. Однак, як тільки війська Ашшурбанапала покинули Елам, Таммаріту несподівано оголосив себе їх супротивником.

Ассирійці швидко повернулися і взяла в полон царя. Армія ассирійського царя здійснила походи майже по всьому Еламу, знищивши на своєму шляху 29 великих еламських фортець, а також царські міста, включаючи Мадакту і Сузи. Влада тут знову перейшла до Умманалдаша.

У 642 р. до н. е ассирійці вкотре вторглися в Елам, а Умманалдаш III, покинувши свою резиденцію в Мадакту, втік за гірську річку Ідіде у неприступну фортецю Дур-Ундасі. Ассирійські війни взяли еламську твердиню. Умманалдаш ретирувався ще далі на схід. Військо повернуло до Суз і знову захопило його. Після того, як ассирійці пішли, виник черговий переворот, внаслідок якого еламський престол зайняв Па'є. Не підтриманий Ассирією, Па'є здався. У 640 р. до н. е Умманалдаш III потрапив у до полону військ генерала Бел-ібні [28, с. 263-264].

Наприкінці 640-х років ассирійські війська билися з різними арабськими племенами, але не домоглися якогось тривалого контролю над ними. У деяких з останніх написів, відомих з часів його правління, датованих 639 або 638 роком, Ашшурбаніпал повідомляє, що правителі далеких країн, таких як Персія, Дільмун (сучасний Бахрейн) і Каде (сучасний Оман), Протягом останніх восьми років правління Ашшурбаніпала, джерела повністю замовкають.

Після Ашшурбаніпала правити став Ашшур-етел-ілані (630-627 рр. до н. е). з правлінням Ашшур-етел-ілані починається поступовий занепад Ассирійської імперії після сходження на престол Ашшур-етель-ілані відбулося внутрішньоассирійське повстання, очолюване якимось Набюрехту-усуром. Зрештою воно було придушене. Після смерті Ашшур-етель-ілані трон захопив головний євнух Сін-шуму-лешир правління його було не довгим [47, с. 326-327].

Змінив його на престолі молодший брат Ашшур-етель-ілані, Сін-шар-ішкун (623-612 рр. до н. е) перші роки правління були зайняті тривалою боротьбою за контроль над Вавилонією з Набополассаром, який захопив вавилонський трон в 626 р. до н.е. У 620 р. до н. е. Наборолассар скинув

вплив Ассирії на Вавилоном. У вавилонській хроніці під назвою «Хроніки падіння Ніневії», що охоплює роки з 616 по 608 р. до н. е. показано військові дії проти Ассирії. Хроніка починається з опису експедиції Набопаласара вгору по середньому Євфрату в десятий рік його правління (616-615 до н.е.); по дорозі жителі земель Суху та Хіндану платили йому данину, і в 12-й день п'ятого місяця він розбив ассирійське військо в битві при Габліні в середині Район Євфрату, взявши в полон ассирійців та їх союзників. Потім Набополассар рушив вгору течією до річки Балих, притоку Євфрату, і пограбував три поселення у цьому районі. Наступна зафіксована подія сталася далі на сході, Аррафе, де в дванадцятому місяці ассирійська та вавилонські армії вступили в бій, але вавилоняни завдали поразки, а ассирійці були відкинуті до річки Нижній Заб. У 615-614 р. до зв. Е. Набопаласар зі своєю армією піднявся вгору Тигром і в другому місяці розташувався табором біля Асура. На третьому місяці вавилоняни напали на Ассур, але не змогли його захопити і були змушені ассирійцями відступити в Такрітейн (сучасний Тікріт) на березі Тигра. Війська Набопаласара влаштувалися в тамтешній фортеці, і ассирійці атакували їх протягом десяти днів, але вавилоняни вистояли і завдали великої поразки, після чого ассирійці відступили. У літописі згадується, що мідяни пішли до Аррафу у восьмому місяці. У ньому також повідомляється про захоплення мідійцями Тарбішу, міста, розташованого дуже близько до Ніневії, та їх напад на Ассур у п'ятому місяці 614-613 р. до н. е.; Набопаласар зустрівся з мідійським правителем Кіаксаром і уклав з ним союз. У 613-612 р. до н. е. Набопаласар придушив повстання в Суху в середній течії Євфрату і захопив Рахілу, острівне місто на Євфраті. На чотирнадцятому році правління царя (612/611 р. до н. е.) він об'єднав свої сили з мідянами і рушив вгору Тигром до Ніневії, яку вони брали в облогу з третього по п'ятий місяць, що завершилося поразкою та смертю ассирійського царя Сіна -Шарру-Ішкун. Саме місто було пограбоване і зруйноване [42, с. 327-333].

Після завоювання Ніневії Набопаласар послав частину своїх військ на захід, де вони пограбували Насібіну (Нісібіс). Ашшур-убаліт (II), зробив останню спробу відновити ассирійську державу і царську династію. Як повідомляє Вавилонська хроніка, він «зійшов на престол у Харрані, щоб правити як цар Ассирії». В 610 році армія вавилонських і мідійських солдатів під проводом Набопаласара рушила на захід, щоб раз і назавжди покінчити з ассирійським опором, що залишився. Тим часом Ашшур-Убаліту вдалося знову заручитися підтримкою єгиптян, вони покинули місто і перетнули Євфрат, залишивши території на схід від річки на милість вавилонян і мідян. Набопаласар захопив Харран. Наступного року, як повідомляє нам літопис, Ашшур-убалліт знову повернувся до Харрану. Поруч із ним були єгипетські війська під проводом нового фараона Нехо II. По дорозі вони перемогли і вбили юдейського царя Йосіу в битві при Мегіддо. Після 609 року до н. е. цар зник зі сцени. Вавилонські війська, що більше не стримуються ассирійськими, тепер могли дійти до Урарту. Єгипетські армійські частини продовжували боротися з ними ще кілька років, але в 605 р. до н. е. син Набопаласара, Навуходоносор II, єгиптянам дві нищівні поразки [47, с. 330-333].

Отже як ми можемо простежити ассирійські царі вели активну зовнішню політику за допомогою якої суттєво збільшили кордони своєї імперії. Завойовницьку політику Ассирії умовно можна поділити на 3 періоди:

1. Це відновлення їхніх земель за царювання Адад-нірарі II відновив контроль над північними територіями та розпочав кампанії проти Вавилону і західних племен. Завдяки його діям Ассирія зміцнилася як регіональна держава. Тукульти-Нінурта II, який розширив володіння на схід та на північ. Ашур-насір-пал II провів 10 військових походів. Завоював Сирію та значну частину східного узбережжя Середземного моря. Салманасар III підкорив багато міст-держав у Сирії та Палестині, хоча його зустрів опір.

2. Розширення земель відбулося за правління Тіглатпаласара III, який підкорив Вавилон, Сирію, Фінікію та Ізраїль. Салманасара V за царювання якого відбулося завоювання Ізраїльського царства. Саргон II зміцнив владу в Палестині, переміг Урарту та захопив столицю Вавилон. Сінаххеріб провів кампанії проти Єгипту та Хетських царств, а також зруйнував Вавилон. За царювання Асархаддона було захоплено Єгипет. Під час правління Ашурбаніпала було завойовано Елам.

3. Поступови занепад Ассирійської імперії відбувся під час правління Ашшур-етел-ілані та Сін-шар-ішкун, оскільки почали відбуватися внутрішні конфлікти в середині держави та зовнішній тиск з боку Вавилону під керівництвом Набопаласара та Мідії, які до цього часу зміцнили своє положення на зовнішньополітичній арені стародавнього сходу.

2.2 Дипломатичні відносини

Між Ассирією та залежними від неї державами укладалися договори, метою яких було закріплення дипломатичних відносин, гарантія сплати данини та політичної відданості. Наприклад таким є договір між ассирійським царем Шамші-Ададом V (823-811 рр. до н. е.) і вавилонським Мардук-закір- шумі текст якого зберігся вкрай фрагментарно. Також такий договір був укладений між Адад-нерарі III і царем Вавилону, після того як ассирійський цар здійснив успішний похід і повів у полон вавилонського царя Баухіддіна: «Люди Ассирії та Кардуніаша ... один з одним через область вони сумлінно кордон встановили ». До 754 р. до н. е. належить договір, укладений між ассирійським царем Ашшур-нерарі V (754-745 рр. до н. е.) і Матіїлу, царем сирійської держави Біт-Агусі, столицею якого був Арпад. Договір був укладений після перемоги, а тому носив кабальний характер для їх противника [27, с. 146-147].

За порушення договору на населення Біт-Агусі мала обрушитися кара богів: «М'ясо своїх синів вони будуть їсти, і воно їм здасться смачним, як м'ясо баранів і овець. Прах буде їм замість їжі, осячча сеча замість пиття, папірус замість одягу, у норах воістину будуть їхні оселі». Укладання договору супроводжувалося якимись магічними, ритуальними обрядами. У договорі йдеться: «Ця голова не є (відрубаною) головою барана, але головою Матіїлу. Якщо Матіїлу порушить ці угоди, його голова має бути відрубана так само, як була відрубана голова цього барана» [27, с.147]. Договір також зобов'язував підданих Матіїлу благати богів про «життя» для Ашшур-нерарі V, його дітей і вельмож.

Від часу Асархаддон дійшло кілька договорів. До прикладу договір з Ваалом, царем Тіра, укладений у 671 р. до н. е. Він стосувався регламентації каботажного плавання в районі фінікійського узбережжя та стверджував усі переважні права на контроль за рухом торгових кораблів Ассирії та взагалі за морською торгівлею в цьому районі саме за Тіром. Асархаддон, підтримував Тір на противагу Сидону, який після повстання був ним зруйнований і

перетворений на ассирійську провінцію. Проте ассирійсько-тирський договір не сподобався іншим. У тому ж, 671 р. до н. е. він породив «арвадську кризу» [27, с. 147-148].

Намісник Симири так писав Асархаддону: «Царю, пане мій, нехай знає. Ікілу (цар Арвада) не пропускає кораблі, які прямують до гавані царя, мого пана... І хто прибуде перед лицем його, не чинить йому труднощів, а хто в гавань Ассирії прибуде, того він вбиває, корабель його руйнує» [27, с.148].

Зберігся договір Асархаддона з мідійським правителем Раматайєю з Ураказабануа щодо престолонаслідування Ашшурбанапала та залежних відносин з Ассирією. Метою його було захистити спадкоємця престолу від усіх зазіхань, змов та інтриг і забезпечити йому вірність його підданих. Договір поширювався також на синів, онуків Раматайї та всіх жителів його країни «від малого до великого» Клятва супроводжувалася магічним ритуалом. Було виявлено також шість копій цього договору, виготовлених для інших залежних правителів: Туні з Елпи, Бур-Даді з Карзиталі, Хумбареша з Нахшімарта, Тарни з Сакризі, Ларкули із Замуа. Точно локалізувати більшу частину цих областей не вдається, але за рядом даних у них можна бачити східних сусідів Ассирії, які жили на території Ірану.

Є свідчення про укладання договір між Ассирією та Єгиптом. В правління Ашшурбанапала було укладено кілька. У циліндрі Рассама, в його літописі, згадуються, договори з 20 єгипетськими правителями-номархами окремий договір з Нехо, царем Саїса, договори з Ваалом царем Тира, Якінлу, царем Арвада, Мугаллу, царем Табала Сандашарме, царем Хілакку, царем Лідії, та його сином Ардісом, Уаллі, царем Манни, договори з Еламом та арабськими князівствами та племенами.[27, с.149-151]

Щоб зберегти дружні стосунками з різними державами, ассирійські царі надавали значення династичним шлюбом та встановленню родинних зв'язків з іншими правлячими династіями. Від правління династії Саргонідів збереглися дані про те, що царі Ассирії в особливо важливих випадках видавали своїх дочок заміж за іноземних правителів.

Метою таких шлюбів, як правило, була необхідність утримати цих правителів у рамках союзу з Ассирією, забезпечити не лише їхній нейтралітет, а й активну підтримку. З цією метою за сина і спадкоємця Хуллі, Амбаріса була видана заміж дочка Саргона Ахатабіша, яка принесла йому, як придане щойно завойовану Хілакку. Однак, Саргон не довіряв своєму зятю і за допомогою розвідки вів ретельне спостереження в Табале. Амбаріс, «невдячний дурень», як називає його Саргон II, послав гінців для союзу з Русою з Урарту та Митою, царем мушків. Справа закінчилася розгромом Табала. Амбаріса «з його рідними та знаттю країни», а також 100 колісницями відвезли до Ассирії. На Табал наклали данину і віддали їх під владу ассирійського начальника. Інформація про династичний шлюб відноситься до часу Сінаххеріба. Свідомство про нього містить один ассирійський діловий документ від 692 до н. е., згідно з яким як покупець фігурує якийсь Сіллі-Ашшур-Шушанку зять Сінаххеріба. Струве В.В. висловив припущення, що йдеться про ім'я Шешонк, можливо це був один з єгипетських номів- з яким ассирійський цар вступив у споріднені відносини очевидно, з метою поширення ассирійського впливу в Єгипті [28, с. 199].

Асархаддон під час свого правління поряд з військовими акціями робив і дипломатичні кроки, пов'язані з укладанням шлюбу. Щоб домогтися відступу скіфів від міцної коаліції мідян, манеїв, кіммерійців, та залучення їх на свій бік, Асархаддон прийняв рішення віддати за дружину Партатуа, «царю скіфів», свою дочку в обмін на «союз, слово вірне, мирне, слово дружби, клятву вірності». Разом з тим царі брали в свій гарем дочок та сестер інших правителів [28, с. 200].

Так, ассирійський цар Шамші-Адад V був одружений на вавилонській царівні Шаммурамат, яка після його смерті стала регентшою за їх малолітнього сина Адад-нерарі III [42, с.116].

Значну роль у політиці та дипломатії ассирійських царів грала Накія яка була дружиною Сінаххеріба. В останні роки правління Асархаддона вона вплинула на його рішення оголосити Ашшурбанапала спадкоємцем

ассирійського трону. Після смерті Асархаддона, коли в країні почалася смута, вона в листі до Шамашшумукіна вимагала «присяги не порушувати» і не конспірувати проти неї і Ашшурбанапала, якого вона називає «царем Ассирії, вашим паном» [41, с.186,189].

Нерідко іноземні царівни потрапляли в гарем як наложниці. Іудейський цар Єзекія після облоги Єрусалиму ассирійцями змушений був відправити Сінаххерібу своїх дочок, наложниць та співачок свого палацу. Події 660 р. до н. е. в районі південного сходу Малої Азії та східносередземноморського узбережжя були такі, що правителі Тира, Арвада, а також Табала і Хілакку до і підкоритися Ассирії та як заставу їхньої вірності на майбутнє Ашшурбанапал зажадав до свого гарему дочку і племінницю Ваала, царя Тира, дочку Якінлу, царя Арвада дочку Мугаллу, царя Табалу, і Сандашарме, царя Хілакку, «з численними весільними дарами» та багатим посагом.[27, с. 153-154]

Невід'ємною частиною зовнішньої політики країни виступали переговори та посольства. Посольства країн, які шукали підтримки Ассирії, були з різного роду дарами, часом досить багатими, але якщо їхні інтереси йшли врозріз із ассирійськими планами — вони йшли ні з чим.

Іноді переговори велися в мирній, часом навіть дружній обстановці і супроводжувалися пишними прийомами, принесенням дарів і обміном подарунками, запевненнями про виконання умов домовленості і досягненням потрібних контактів. Характерним прикладом можуть бути переговори Саргонна II з царем Манни Уллусуну в 714 р. до н. е. «Уллусуну з людьми своєї країни в сердечній готовності служити мені чекав мого підходу у своїй фортеці Сірдакка»,— каже Саргон. «Він улаштував склади борошна і вина для прогодування мого війська, доручив мені свого старшого сина з підношенням і вітальним даром і для зміцнення свого царства посвятив мені свою стелу». Як данина ассирійцям були вручені «великі упряжні коні, велика і дрібна худоба». Маннеї звернулися з проханням, щоб ассирійці перемогли їхніх ворогів-урартів та какмійці [27, с. 159-160].

Широко відомий випадок зі Старого Завіту, коли Сінаххеріб під час облоги Єрусалима наказав своїм воєначальникам звернутися до вельмож, війська царя юдейського та жителів міста їхньою рідною мовою: «Зробіть зі мною примирення, і виходьте до мене, і потім їжте кожен від лози своєї і кожен від своєї смоковниці і пийте кожен воду свого водоймища, доки я не прийду і не заберу вас у країну, подібну до вашої країни, країну зерна та вина, країну хліба та виноградників, країну маслин та меду, щоб ви жили, а не помирали» [1]. Це був зразок пропаганди серед ворожих військ.

Величезне значення та значний масштаб набули мирні переговори за правління Ашшурбанапала. Збереглися імена деяких ассірійських послів, причетних до досягнення успіху, - це Шамашбалатсуїкбі, Кудурру, Набу-ушабші, воєначальник Бел-Ібні. На початку ж правління Ашшур-банапала міцно зарекомендував себе на дипломатичній ниві рабреші Набу-шарру-уцур. У правління Асархаддона мали місце переговори з Еламом. Відомо про обмін миролюбними листами між Асархаддоном та Уртакі. [28, с. 201]

У 674 р. до н. е. Уртакі зробив важливий крок доброї волі: він повернув у Вавилон статуї аккадських богів, які «протягом тривалого часу перебували в захопленні в Еламі»[52, с.131] Значного масштабу набули мирні переговори за правління Ашшурбанапала. А невдовзі розпочалися й мирні переговори з Манною. Як «благаючого про мир», до Ніневії був посланий син царя Уаллі Ерісінні. У відповідь Ашшурбанапал послав свого «гінця світу» з умовами підпорядкування Манни, які були прийняті маннейською стороною. Дружні посольства прибували до Ассирії та Урарту. Після перемоги, здобутої ассірійцями над Елам, 655 до н. е. в Арбелу, прибуло посольство урартського царя Руси II, стривоженого ассірійськими військовими успіхами, «питати про благополуччя» царя Ассирії. У 639 р. до н. е. до Ассирії прибуло нове урартське посольство від царя Сардурі III. Його прибуття було пов'язане з новими перемогами ассірійців над Еламом і арабами, а також зі сходженням на трон урартського царя. Вони прийшло «питати про благополуччя» і доставили «важкі дари». На прибуття цього

посольства Ашшурбанапал відгукнувся вельми теплим листом, у якому підкреслив, що «зрадів» тому, що Сардурі «шукає друга». Близько 661-660 рр. до н. е. в Ассирію прибуло посольство лідійського царя Гігеса «запитати про благополуччя» і «обійняти ноги» Ашшурбанапала [47, с.320].

У заручники ассирійці брали як рядових громадян, і представників царських родів. Практикувалося і надання притулку. Ассирійські монархи зазвичай з розпростертими обіймами вітали при своєму дворі царських втікачів з інших держав. Останні були резервом проассирійських маріонеток на престолом у залежні царства. Часто бігли до Ассирії різні царські особи з Еламу.

Відповідно до напису Адад-нерарі II, він узяв заручників із країни Алзі (на Вірменському нагір'ї) після її нищівного розгрому. Військові дії Ашшурнацирапала II на території нагір'я також призвели до того, що він узяв у заручники жителів країн Нірбу та Хабху. Саргон II називає жителів малоазійських міст Папа та Лаллукна «псами, що зросли в моєму палаці». Проте найчастіше брали у заручники представників царських родів. Зазвичай вони потрапляли до рук переможців у ході воєнних дій. Так, під час битви на горі Уауш Саргон II захопив 250 родичів урартського царя Руси, а після розгрому Муцацира захопив дружину, синів і дочок царя Урзани, союзника Руси. Асархаддон після підкорення Арзанії повів у полон, як царя разом із сином, а після взяття Мемфіса в Єгипті — дружину і наложниць Тахарки, його сина-престолонаслідника Ушанхуру, а також інших синів та дочок [27, с.155].

Після придушення повстання в Примор'ї Ашшурбанапал привіз до Ассирії трьох синів правителя Гамбулу Бел-Ікіші, всіх членів їхніх сімей і двох синів бунтівного намісника Примор'я Набушумереша. Ашшурбанапал також привів до Ассирії князів Арібі та Кедара Аммуладі, Уайате, сина Хазаїла, та його дружину Адію, матір, сестру, дружину та всю сім'ю Уайате, сина Бір-Дадда. При взятті еламської фортеці Біт-Імбі він відвіз із собою в Ассирію її начальника Імбаппі, зятя еламського царя Теуммана, наложниць і

синів Теуммана, царських дочок, сестер разом з іншою ріднею царями Елама. Найбільш поширеною формою заручництва була надсилання залежними царями на знак гарантії вірності та лояльності своїх синів до двору асирійських царів. Так був змушений вчинити цар Тіра Яал, який прислав до асирійського двору свого сина Яхімільки, який ніколи ще не залишав території острова, як підкреслює Ашшурбанапал. Одночасно після смерті царя Арвада Якінлу до Ашшурбанапалу прибули 10 його синів, з яких Азібаала він посадив на царство. Цар Манни Уаллі слав до Ніневії свого сина-престолонаслідника Ерісіні. Як заручники деякий час перебували в Ніневії правитель Саїса Нехо та його син Псамметіх. При звістці про остаточну перемогу Ашшурбанапала над Еламом Кураш (Кір I) прислав з дарами до Ніневії як заручника свого старшого сина Арукку.

Зазвичай асирійські царі охоче приймали та утримували при своєму дворі втікачів царського роду з інших держав. Вони, як правило, були резервом, з якого асирійці робили слухняних кандидатів на трони в залежні царства. В період між 665 і 655 рр. до н. е. в Ассирію з Еламу бігли три сини покійного еламського царя Уртакі і два сини еламського царя Умманалдаша. II разом з 60 іншими членами царського роду і вельможами після того як владу в країні захопив молодший брат Уртакі Теумман. На вимогу останнього видати йому втікачів Ашшурбанапал відповів негативно і розцінив його як привід війни з Теумманом. Здобувши над ним перемогу в 655 р. до н. е., асирійці посадили на трон у Мадакту Умманігаша, а в Хідалу – Таммариту, синів Уртакі, які стали слухняними виконавцями волі Ашшурбанапала. Дещо пізніше в Ассирію знову прибіг Таммариту, який вбив свого брата Умманішугу та брав участь у повстанні Шамашшумукіна і був повалений Індабігашем. Він прибув до Ассирії разом зі своєю сім'єю, родичами та наблизеними. Ашшурбанапал дуже картинно описує їхнє прибуття: «У наготі своїй, на животах своїх вони приповзли і з'явилися до Ніневії. Таммариту цілував ноги моєї царственності і підмів землю своєю бородою. Він зайняв місце біля мого колеса і присвятив себе для виконання

моєї рабської служби». Таммаріту просив Ашшурбанапала «піти йому на допомогу». У 646 р. до н. е. Ашшурбанапал вторгся в Елам і посадив його на трон у Сузах, що мало на меті поставити країну під жорсткий контроль.[27, с.157]

Нерідко в договори з залежними царями асирійці включали пункт про ненадання притулку противникам Ассирії, заборонялося також допомагати їм у втечі в інші країни. Проте випадки прийому втікачів були, в анналах Асархаддона описується заколот, піднятий синами Сінаххеріба, в ході якого останній був убитий, до влади прийшов його молодший син Асархаддон, який організував проти братів похід. Через чотири місяці заколот пригнічений, і брати бігли «невідомо куди». У IV Книзі царств є більш докладний опис. Там названо імена синів Сінаххеріба і сказано, що вони втекли «в країну Рарат». Можливо, це Урарту, хоча більшість коментатарів вважає, що йдеться про суміжної з Ассирією і Урарту Шупрії [27, с. 156].

Досить частим було явище, коли з тієї чи іншої країни тікали раби, вільні, обтяжені повинностями, злочинці або ті, що провинилися на територію сусідньої країни. І тоді виникали конфлікти. Осередком таких конфліктів найчастіше ставала згадана гірська країна Шупрія. Особливо гострі конфлікти виникали з Шупрією за правління Саргона II і Асархаддона. У текстах часів Саргона перераховуються «царські люди», «люди країни», «повинні люди», які «тричі, чотири рази» бігали в Шупрію від «винності», «від царської служби». Там ховалися також втікачі з племен ітуайців, тазірів, які несли «охоронну службу» для Ассирії. За часів Асархаддона туди бігли також воєначальники, різні посадовці. Цар Шупрії надавав їм «поля, сади та будинки» і поселяв «їх у своїй країні». Втікачі ж переманювали листами туди своїх рідних та друзів. Асирійські царі Саргон II і Асархаддон, а також цар Урарту Руса I не раз зверталися до царів Шупрії з видати втікачів. Проте ті не послухали «наказів» та «добрих порад» та залишили втікачів «при собі». Лише деякі шупрійські племена «старих рабів царя... вигнали, і ті мали піти», але особливих надій асирійці не мали: «Якщо вони не захочуть —

вони не віддадуть втікачів». Але в притулку могли й відмовити. Так, за правління Саргона II еламський цар Шутур-наххунте відмовився прийняти поваленого асирійцями з вавилонського трона Мардукаплаїддіна. Єгипетський фараон Шабака видав асирійцям вождя повстання, що шукав у нього притулку в Ашдоді Ямані [27, с. 158-159].

Отже, як ми бачимо разом з військовою експансією Асирійські царі вели й дипломатичну політику, в якій ми можемо виділити декілька напрямів:

1. Дипломатичні шлюби та договори між державами. Династичні шлюби, безсумнівно, сприяли дружнім відносинам між Асирією і залежними царствами і певною мірою забезпечували Асирії їхню відданість і покірність, а договори письмово закріплювали домовленості між царями у випадок повстань або нападу.

2. Створення посольств та ведення переговорів. Посольства були створені для підтримки тих чи інших країн за вигідними умовами для асирійських царів.

3. Взяття заручників та надання сховищ під час конфліктів в державі. Заручництво практикувалося як один із елементів гарантії мирних відносин, дотримання укладених договорів, підпорядкування асирійському володарюванню.

РОЗДІЛ III

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК АССИРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

3.1. Земельні відносини та розвиток сільського господарства

Внаслідок військової експансії асирійських правителів економічна структура Ассирії змінюється, оскільки з маленької території Ассирія перетворюється на велику імперію, яку потрібно було економічно розвивати.

Першим кроком до розвитку стала масова депортації населення завойованих країн. Депортації набрали обертів у другій половині VIII ст. до н. е. з масштабним розширенням Ассирійської держави, що викликало необхідність інтеграції території, яка за розмірами перевищувала метрополію. Організація та проведення цих планів було одним з найважливіших завдань державних та провінційних чиновників, тому що для відновлення господарства та розселення в міста і села потрібні були люди []. До прикладу коли равшак, командир армії Санехеріба, осадив Єрусалим, він намагався переконати його жителів повстати проти свого царя:

«Тож равш'ак стояв та голосно кричав мовою юдеїв: «Послухайте слово великого царя, царя Ассирії! Ось що каже цар: “Нехай Єзекія не бреше! Він не врятує вас з моєї руки! Не звертайте уваги на Єзекію, який спонукує вас надіятись на Єгову і каже: «Єгова неодмінно врятує нас, і це місто не буде віддане в руки асирійського царя». Не слухайте Єзекію, бо так говорить цар Ассирії: «Укладіть мир зі мною і здайтеся. Тоді кожен з вас буде їсти плоди своєї виноградної лози та свого фігового дерева і пити воду зі свого водозбору, Заж поки я не прийду і не заберу вас у край, подібний до вашого, о край зерна й молодого вина, край хліба й виноградників, край оливкових

дерев і меду. Тоді ви залишитесь живими і не помрете. Не слухайте Єзекію, який зводить вас, кажучи: “Єгова нас врятує”» [1, с. 398, 2 Цар. 18: 29-32].

Ці слова виражають намір равшака депортувати жителів Єрусалиму, вони також містять обіцянку поселити їх у землі, як свою власну, «землю збіжжя та виноградників». Слова равшака можуть бути у порівнянні з хвалькуватими зауваженнями Саргона II у написі на буллі: «Цар, який вирішив переселити покинуту окраїну районів і до обробітку землі, що залишилася під також для посадки фруктових садів». У контексті асирійської депортаційної політики, яка базувалася на двосторонньому руху депортованих зрозуміло, що обидва равшак і Саргон II мали намір поселити депортованих у територіях, спустошених війною або знелюднених через завоювання та депортацію. Під час правління Саргона II великі ділянки землі у Вавилонії були покинуті кілька років в результаті воєн проти міст Вавилонії. Терен і будяки вкрили землю, дикі звірі розмножилися, і тут оселилися кочові племена. Саргон II стверджує що він вигнав кочові племена, підготував ґрунт для обробітку, відновив зруйновані поселення та привіз жителів із завойованих країн. Саргон II також каже, що він привіз депортованих із Куммух і поселив їх на «знищеній» землі Біт-Якін, поки мешканців Біт-Якіна депортували до Куммуха, до Мелід, яку він перебудував. Асирійська політика обробітку пустельних територій і повторного заселення територій шляхом залучення депортованих з метою збільшення сільськогосподарського виробництва та національного доходу від податків не обмежувалися Ассирією та Вавилонією, але включало кілька інших країн у різних частинах імперії. Ми бачимо, що цар Ассирії (Саргон II) завоював Самарію «У дев'ятий рік царювання Гошеї асирійський цар захопив Самарію, забрав ізраїльтян у вигнання до Ассирії та поселив їх у Халаху і Хаворі біля річки Гозане та в мідійських містах» [1Цар.17: 6] Ці регіони та місця розташовані на кордоні або поблизу Ассирія: «мідські міста» на східному кордоні, Галах на північно-східний кордон, а за ним річка Хабор і місто Гозан західний кордон. Гірські райони на схід і північ від Ассирії

(Курдистан) були особливо вразливі, і царі Ассирії вели численні війни в цих регіонах. В результаті багато міст було зруйновано, орні землі були спустошені, а велика кількість людей була депортована. Привозячи депортованих, переважно із заходу, до цих новостворених поселень, царі Ассирії мали намір зміцнити східні та північні кордони імперії та захистити їх від вторгнення племен та іноземні армії. Крім того, вони змогли відновити зруйновані території і збільшити імперський дохід, відбудовуючи міста та займаючись землею доступною для вирощування сільськогосподарської продукції [59, с. 4-11].

Депортовані люди були задіяні в імперській місії з перетворення малорозвинених земель на поля та ферми. Їх завданням було впровадження нових або досі забутих методів обробітку у всіх ассирійських провінціях, включаючи штучне зрошення, бджільництво, вирощування та переробку льону, фруктів, вина та оливкової олії. Благотворний вплив ассирійської держави на місцеву економіку завойованих держав найкраще зрозуміти на прикладі сучасного Ізраїлю та долини Хабур на північному сході Сирії, де інтенсивні археологічні дослідження останніх десятиліть виявили колосальні економічні перетворення під правлінням Ассирії, очевидними прикладами є створення оливково-олійної промисловості в Екроні в провінції Ашдод та створення системи каналів як засобу зрошення та транспортування для підтримки та покращення річки Хабур [41, с. 147-148].

Щодо земельних ділянок то найбільшим землевласником була держава в особі царя, який вважався верховним власником всією землею. Однак поступово зміцнюється приватна земельна власність. Саргон II, купуючи землю для будівництва своєю столиці Дур Шаррукін, сплачує власникам земельних ділянок вартість відчуженої в них землі. Поряд із царем великими маєтками володіли храми. Ці маєтки мали цілий ряд привілеїв і поряд з володіннями знаті іноді звільнялися від сплати податків. Багато землі знаходилося в руках приватних власників, причому поряд з дрібними землевласниками були і великі, які мали землі в сорок разів більше, ніж

бідняки . Зберігся цілий ряд документів , в яких йдеться про продаж полів, садів , колодязів , будинків і навіть цілих земельних районів . До прикладу була знайдена табличка з продажем землі:

«Печатка Убру-Адада, печатка Хаттаю, загалом два сини Діліл-Іссара, власники землі, що продається.

(Три відбитки печатки марки).

5 Маєток із 3 гектарів землі на лузі міста Зузана, що примикає до поля Суруа, що примикає до поля Сурарі-еллу, до (іншого) поля того самого Сурарі-еллу, до вод ваді Гагаділі –

12 Аб-ахі-ла-Амассі, син Селепу, уклав контракт і купив його за 7 шекелів срібла.

15 Гроші сплачені повністю. Та земля куплена і придбана. Будь-яке скасування, позов або судовий процес є недійсними.

18 Той, хто в майбутньому в будь-який час розірве договір (і) порушить його, повинен повернути гроші його власникам у десятикратному розмірі. Він оскаржить свій позов і не виграє.

Реверс 5 Свідок Манну-кі-Арбайл, мер.

6 Свідок Ана-кені-ільміна, боєць на колісниці Набії.

8 Свідок Ла-тубасанні. Свідок Зеру-кен.

9 Свідок Самас-убалліт

10 Свідок Са-ла-масе, син Манну-кі-ілі.

11 Свідок Dadı, так само.

12 Свідок Урду-Наная, син Са-ла-масе.

13 Свідок Рібате, син Самас-ікбі.

14 Свідок Esarra-˘ sarru-u ug, королівський делегат.

15 Свідок Іріссі-ілані, син Наді-ілу.

16 Свідок Манну-кі-Арбайл, син Манну-кі-абі.

18 місяць Шебат (XI), 25-й день, рік-епонім Асшур-мату-таккіна, правителя (У)пуме.

s.1 Свідок: Кені, писар. Свідок: Ілу-ерес.

Ця табличка про продаж нерухомості є типовим документом транспортного типу. У першому розділі або протоколі названо власників садиби. Другий розділ, або текст, стосується самого продажу де є опис майна, найменування сторони-покупця [57, с. 154-159].

Що ж до земель, що перебували у приватній власності, то на них лежали численні і дуже важкі податки на користь держави та храмів. Державні подати збиралися провінційною владою. Частина зібраного податку використовувалася для утримання адміністративного апарату та розташованих у провінції військ, а решта відсилалося до столиці. Податки стягувалися продуктами сільського господарства, худобою тощо. Податки іменувалися: «зерно викидання» (подати продуктами сільського господарства, не обов'язково саме зерном, у розмірі 1/10 врожаю), солома (подати фуражем у розмірі 1/4 збору), «взяття великої та дрібної худоби» (по 1 голові худоби з кожних двадцяти) та ін. Податки на користь храмів називалися п'ятиною, але, мабуть, були й інші побори. Слід особливо наголосити, що податками обкладалися саме земля (а не люди). Тому податки в принципі мали платити всі без винятку землевласники — як вільні власники землі, так і власники і навіть підневільні люди. [20, с. 373]

З володінням землею пов'язані також і повинності, їх можна поділити на загальнодержавні та спеціальні, тобто царську службу. Загальнодержавним повинностям у принципі теж підлягали всі землевласники. Такими обов'язками були військова — ілку (служба в ополченні) та будівельна тупшикку (особливо з ремонту іригаційних споруд). Спеціальні повинності були пов'язані зі службовими наділами і полягали у виконанні тієї служби, за яку і було видано наділ. Такою повинністю могло бути виконання дрібної чиновницької посади в одному з центральних або місцевих відомств, постачання сільськогосподарських продуктів чи коней державі чи храмам кочових племен, наприклад племені ітуайя, що жили неподалік Ашшура. Це плем'я несло поліцейську службу, особливо в прикордонних провінціях, і землях, що йому надавали [28, с. 234].

У Ассирії цього періоду існували різні види привілейованого землеволодіння. Такий привілей був наданий землевласнику і називався імунітет тобто звільнення від усіх або тільки деяких податей і повинностей, а іноді навіть від мит. Імунітет надавався на основі спеціального документа, який умовно можна назвати «імунітетною грамотою». Ми можемо розглянути приклад розшифровки імунітетної грамоти:

Ашшурбанапал, могутній цар, цар всесвіту, цар Ассирії, укуллум (верховний землевпорядник), син Асархаддона, могутнього царя, царя всесвіту, царя Ассирії, укуллума, сина Сінаххеріба, могутнього царя, царя Ассирії, укуллума

Я – Ашшурбанапал, великий цар, могутній цар, цар всесвіту, цар Ассирії, цар чотирьох країн світу, праведний пастир, що творить добро, цар справедливості, любить істину, що задовольняє своїх людей, той, хто прихильний до своїх придворних, що стоять перед ним, і до того, хто стереже страх, його царське слово звертається милостиво. Такому (ім'я та титул), добродію і праведному, який від мого перебування спадкоємцем і до царювання дивився (віддано) на царя, свого пана, і чиє серце перебувало в готовності для його пана, хто був перед моїм обличчям. Постійно і чинив правильно, хто в моєму палаці звеличився добрим ім'ям і ніс мою царську службу за бажанням мого серця і власним розумінням про благополуччя його я подумав і встановив для нього як подарунок: поля, сади і людей, яких він під покровом моєї придбав і якими користується його особисте господарство, я звільнив, (документ) написав і печаткою своєю царською запечатав. (Такому), який шанує мою царственість, я дав (це) Ці поля і сади їх не видернуть, соломі їм не стягуватимуть, «взяття» з худоби великої та дрібної, не візьмуть. З полів і садів ці (люди) на (військову) службу і будівництво за покликом не будуть гнані, від мит за пристань і переправу вони вільні.

Майбутній цар з царів, нащадок усіх, чиє ім'я назве Ашшур [для царювання], нащадкам їхнім вияви добро і милість, (бо) чеснотні вони щодо царя, владики їх. [Якщо хтось із них] проти царя, владики їх, згрішить [або

руку свою] підніме проти бога, не дотримуйся слів ворожого наклепника, перевір і встанови, чи істинно слово це. Не чини [поспішно] всупереч [цій] скріплюючій печатки, але відповідно вині накарай їх!

Коли ж (такий-то) у моєму палаці в добрій славі відійде до долі, там, де він скаже, нехай поховають його, щоб покоївся він, де забажає його серце. На місці упокою не турбуй його, не підіймай для злого діла руки свої на нього! [От] відплата за те, що доброчесний і праведний він по відношенню до царя, владики свого!

Того ж, хто з гробниці, дому упокою, його забере — цар, владики його, та кине в немилість і не виявить прихильності, вхід до храму і до палацу нехай заборонить він йому! Під гнівом бога і царя нехай носить він завжди свою голову, непохований труп його нехай розтерзають собаки!

Чи цар, чи правитель, що слова цього документа змінить, - в ім'я Ашура, Адада, Бера, ашшурського Елліля та ашшурської Іштар [хай буде проклятий!].

Майбутній правитель, який слова цього документа не змінить, — Ашшур, Адад, Бер, ашшурський Елліль та ашшурська Іштар молитви твої нехай почують! (Дата) [20, с. 274-275].

Таким чином ми бачимо, що імунітетна грамота цього типу звільняє одержувача та людей, яких він придбав (тобто його працівників), від усіх податок та повинностей на користь держави. Проте в цих текстах нічого не сказано про обов'язки храмів. Натомість інша грамота, (що погано збереглася) звільняє, мабуть, і від цих обов'язків. Ще одна грамота, встановлюючи імунітет, зазначає, що одержувачі цієї грамоти виплачуватимуть певну кількість продуктів храмам Ашшура та Баби. З інших документів, зокрема листів та юридичних актів, видно, що і стосовно держави імунітет міг бути або повним, або частковим. Імунітетні грамоти видавалися не лише приватним особам, а й храмам та містам. Існували різні ступені імунітету, і найбільшим ступенем, як це видно з документів, користувалися високопосадовці. Повний імунітет означав, що держава

робить великий поступ для всіх повинностей на користь одержувача імунітету. Зрозуміло, це значно збільшувало доходи землевласника, особливо великого, бо дозволяло йому вибивати зі своїх «людей» більше додаткового продукту.

Особи, які мали той чи інший ступінь імунітету, називалися заку, тобто «вільними», або, швидше, заку, «звільненими». Фактично ж ця категорія поєднувала людей із різним соціальним статусом — від високопоставлених вельмож до підневільних людей.

Імунітет згадується в документах досить часто, і, отже, надання імунітету аж ніяк не було актом виняткової милості за виняткові заслуги. Перелік заслуг одержувача імунітетної грамоти, що міститься в її вступній частині, має, як правило, стандартний характер і складається, по суті, із загальних місць.

Надання імунітету вельможам і храмам супроводжувалося, як правило, одночасним наданням більш-менш значних земельних володінь з людьми [20, с. 376].

Також велику частину землі землевласники передавали в оренду. Орендарі обробляли тільки частину землі, здебільшого вони залучали для цієї цілі рабів і наймали вільне населення, а іншу частину здавали в оренду, за що отримували велику частину врожаю. Раби працювали в сільському господарстві: орали землю під зернові культури, обробляли виноградники та плодові сади для своїх господарів. Таким чином, за рахунок безкоштовної робочої сили (рабів) та завдяки дешевій праці храми та орендарі примножували своє багатство.

Щодо сільського господарства та тваринництва, то у власне Ассирії економічною базою були сільське господарство та тваринництво. Усі ці види діяльності практикувалися з давніх часів, оскільки вони були природними заняттями на території з географічними особливостями центральної частини Ассирії.

Південний кордон області, де розташовувалося місто – держава Ашур, мало стабільну кількість опадів, що сприяло легкій обробці ділянок Ассирії, ніж ділянки на південь Вавилонії, де було штучне зрошення. Проте в деяких випадка в Ассирії штучне зрошення теж застосовувалося. Збереглися зображення водочерпалок (шадуф), які отримали особливо велике поширення при Синахерібі . Синахеріб і Асархаддон провели ряд великих каналів, для того щоб широко забезпечити країну зерном. Основним вирощуванням зерном був ячмінь, хоча були відомі інші зернові культури, такі як пшениця та кукурудза. Ячмінь використовували для хліба, кунжут вирощували для олії, а льон для полотна. Пиво, зварене з ячменю, було основним напоєм, а виноградники виробляли вино, поставки якого поповнювалися з довколишніх гірських районів [52, с. 213].

У цей період у господарському житті ассирійців, як і раніше велике значення має тваринництво. Частіше всього розводили велику рогату худобу, вівців, кіз, ослів, мулів та різні види домашньої птахів, наприклад качку. Домашні птахи давали яйця, кози давали молоко з його побічними продуктами у вигляді олії та сиру, а овець вирощували для отримання вовни. Велика рогата худоба, віслюки та мули використовувалися як тяглових тварин. У особливих випадках тварину забивали заради м'яса та шкіри. Пастух працював за контрактом, яким він платив власнику фіксовану частина врожаю, а решту частина залишав собі. У неоассирійську період усі тварини оподатковувалися державним податком.

До приручених раніше тварин в новоасирійський період додається верблюд. Верблюди з'являються в Ассирії за Тиглатпаласара I і Салманасара III. Але у великій кількості верблюди з'являються тільки під час правління Тиглатпаласара III. Ассирійські царі приганяли верблюдів у великій кількості з Аравії. Верблюдами в Ассирії користувалися під час військових походів та торгових експедицій, особливо при переході через безводні сухі степи та пустелі [35, с. 50-70].

Щодо скотарів то вони використовували гірські луки в регіонах Загросу та Таврських гір, а також степи для випасу своїх стад. Перше середовище використовували пастухи-перегонники, які вели свої стада відповідно до щорічної рутини за встановленими сезонними маршрутами з літніх на зимові пасовища, це було вивчено на прикладі провінції Загрос Мазамуа (або Замуа), що відповідає рівнині Шахрізор та гірським хребтам, що оточують її, в Іракському Курдистані. Степ, з іншого боку, експлуатувався не тільки пастухами-перегонниками, пов'язаними з сільськогосподарськими поселеннями в поясі землеробства, а й кочовими скотарями, які переміщалися великими територіями, не дотримуючись заздалегідь визначеного шаблону. Економіка Ассирії залежала від скотарства, оскільки шерсть овець служила основною сировиною для важливої текстильної промисловості, а баранина була найпоширенішим м'ясом. Як ми бачили, роль міста Ашшур значно змінилася протягом першої чверті першого тисячоліття до н. е., але як єдине центральне ассирійське місто, розташоване на західному березі річки Тигр, воно завжди функціонувало як ключовий пункт контакту між ассирійською державою і племенами скотарства, кочували по Джебзирі, посушливому регіону між річками Євфрат і Тигр, зі своїми стадами овець і верблюдів. До восьмого століття до н.е. арабські племена проникли в глиб Сирійської пустелі і Джебзирі з дозволу ассирійської влади, яким потрібна була їхня допомога для своїх економічних інтересів уздовж південних кордонів імперії в пустельній зоні, що простягається від узбережжя Середземного моря до Перської затоки. Племенам та їхнім стадам були надані у користування степові землі між асирійським землеробським поясом та пустелею. Але коли степ не міг забезпечити достатньо ресурсів для їх виживання, скотарі швидко ставали грабіжниками і загрожували прилеглим поселенням. Оскільки це серйозно порушувало важливі відносини між Ассирією та племенами, в інтересах держави було знайти гарні пасовища для скотарів, як це ілюструється листуванням царя Саргона II та Таб-сі ль-Ешарри, намісника Ашшура. Цар

наказав йому вести арабів у Хінзану (Хіндану) на східному березі Євфрату Ріка та в районі сучасного кордону між Сирією та Іраком, і дозволити їм пастися там, обмовивши Суху (тобто район уздовж Євфрату між сучасними іракськими містами Джабріє та Рамаді) південний кордон, а Ваді Тартар як східний кордон їхніх пасовищ. Ось відповідь губернатора: Щодо арабів, про яких цар, мій пан, писав мені: «Чому вони пасуть своїх овець і верблюдів у пустелі, де їм доводиться вдаватися до пограбування, коли вони голодні?» Цього року дощів було замало; їм довелося оселитися в [пустелі]. Що стосується того, що написав мені цар, мій пан : «Тепер йди в Хінзану і дозволь їм піти та пастись разом з тобою! Не буде жодних обмежень від берегів Ваді Тартар до землі Суху! Я зараз піду в Хінзану, але вони (обов'язково) покинуть територію, яку я їм призначаю, рушать далі вниз за течією і займуться пограбуванням; вони зовсім не звертають уваги на головного розвідника, якого я призначив. Нехай вони накажуть губернатору Кальху призначити одного зі своїх євнухів та поставити арабів під його юрисдикцію; потім вони повинні попросити в мене територію, де їм пастися. Проте їхні намети повинні залишатися на території губернатора Кальху, поки вони пасуться [в іншому місці]. Вони грабують поселення. Вони ніколи не грабують овець чи верблюдів, але вони викрадають людей [41, с. 218-220].

Як ми басимо Таб-сил-Ешарра не був задоволений наказом царя, оскільки вважав малоімовірним, що араби залишаться на призначеній території, ймовірно, тому, що знав, що умови випасу худоби там будуть незадовільними. Він передбачив, що вони рушать далі на південь, до Вавилонії, і там грабуватимуть. З іншого його листа ми знаємо, що північне вавилонський місто Сіппар в той час був метою арабів. Його альтернативою було перемістити арабів на північ до провінції Калху, що означало б, що вони були б переміщені на інший берег річки Тигр. Там вони знайшли б достатньо пасовищ для своїх стад, у той час як їхня здатність вільно переміщатися була б серйозно обмежена притоками річки Тигр, які, у свою чергу, утримували б їх саме там, де хотіли ассірійці. Хоча Таб-сі ль-Ешарра припустив, що араби

також могли пасти свої стада в іншому місці, він наполягав на тому, щоб їхні табори були створені в провінції Кальху. Таким чином, сім'ї пастухів служили б заручниками, гарантуючи гарну поведінку тих пастухів, за якими не завжди можна було пильно стежити. Створюючи постійну базу для арабських скотарів, Таб-сі ль-Ешарра, по суті, мав намір змінити їхній спосіб життя зі вільного «справжнього» кочового способу життя на сезонне тваринництво. Пропозиція Табсі ль-Ешарри також вказує на те, що це було досить пізно в році, після того, як урожай зернових з сільськогосподарської зони Кальху, що інтенсивно використовується, вже був зібраний: навіть сьогодні пастухи пасуть свої стада навколо Кальху після збору врожаю.

Широкий розвиток отримало також садове господарство. На наявність великих садів, що знаходилися, очевидно, під керівництвом царського палацу, вказують збережені зображення та написи. Так, біля одного царського палацу був розміщений великий сад, в якому вирощували різні сорти овочів та плодові дерева, рослини. У цих садах культивували не лише місцеві плодові дерева, але також і рідкісні сорти імпортованих рослин, наприклад маслини. Навколо Ніневії були розміщені сади, в яких намагалися акліматизувати іноземні рослини, зокрема, асирійці намагалися акліматизувати «дерево, що приносить шерсть», очевидно, бавовник був вивезений з півдня, може з Індії. Поряд з цим робились спроби штучної акліматизації різних цінних сортів винограду з гірських районів. Розкопки виявили в місті Ашшурі залишки великого саду, розміщеного за наказом Синахеріба, його територія складала 16 тис. кв. м, покритий штучним земляним насипом. У скелі були пробиті отвори, які з'єднувалися з штучними руслами каналів. Збереглися зображення і менше великих приватновласницьких садів, зазвичай обнесених глиняною стіною. Під час урочистих прийомів у царському палаці Ашшурбанапала на столах з'являлися персики та гранати, виноград та груші, яблука та інжир, а також смажений на спеціальних мангалах мигдаль. Особливо любили асирійці

плоди тутового дерева (шовковиці), головним чином через те, що ягоди його дозрівали рано [13, с. 409-412, 62, с. 91-108].

Фініки ассірійці привозили з Вавилонії. Фінікові пальми росли тут чудово, але плоди їх не дозрівали. Тільки у південній провінції Сухи (на кордоні з Вавилонією) ассірійським садівникам вдавалося збирати врожай фініків. У I ст. до н.е на території Ассирії вирощувалися лимони. Можливо, що і в більш ранні часи вони виростали на берегах Тигра та Євфрату.

Ассірійська держава активно вкладалася в підтримання та розширення іригаційної системи. Проводились воістину грандіозні для тих часів заходи щодо створення цілої системи водопостачання. Близько 879 р. До н. е, за правління Ашшурнацірапала II, було створено канал Патті-Хегаллі, що постачав води від верхів'їв Великого Заба до стольного міста Кальху. Саргон II, ладу Хорсабад, також намагався забезпечити його повнокровним водопостачанням. Але більше всього на терені будівництва каналів став відомий Сінаххеріб. Протягом понад 15 років він здійснював поетапну програму створення цілої системи каналів Безпосередньо до Ніневії підходив канал Кісірі (довжиною 13,4 км), столичний регіон жили такі великі системи каналів, як Північна та Кхініс. Остання розкинулася на 100 км і включала серед інших інженерних об'єктів відомий джерванський акведук, складений із двох мільйонів кам'яних блоків. Цар провів іригаційні роботи та в районі Арбели (суч. Ербіль). Про глибину ассірійських каналів поки важко сказати щось конкретне, ширина їх варіювалася, наприклад, від 19 – 22 м (Кхініс) до 70-100 м (Північна система). Вода каналів напувала не лише багатотисячні міста, а й доставлялася на поля аграрного округу. Знаходження перспективних гірничих джерел, визначення рівня опадів, створення та підтримання в нормі ложа каналів, резервуарів, акведуків, гребель та інших об'єктів вимагали наявності чималої кількості фахівців зі знаннями з топографії, інженерної справи, гідрології, клімату. Їхня багаторічна робота, підкріплена стратегічною державною підтримкою, в кінцевому рахунку

перетворила всю систему водостоку на північ від столичного регіону та на два сторіччя вперед зміцнила серце Ассирійської імперії [28, с 214-215].

Отже, економіка Ассирії була тісно пов'язана з її сільським господарством та ремеслами. Родючі землі Месопотамії забезпечували ассирійців хлібом, овочами та іншими продуктами харчування. Значна частина землі належала царю, який розподіляв її між аристократією, чиновниками та храмами. Були запроваджені нові культури та вдосконалювалися сільськогосподарські інструменти.

3.2. Розвиток ремесл та торгівельні зв'язки

Разом із сільським господарством значного розвитку в Ассирійській імперії досягла ремісничка справа. Ремісничі роботи в Ассирії зазвичай велися в палаці, можливо у храмах і великих маєтках. До неоассирійського періоду корона видавала майстрам сировину для виготовлення предметів, а вони повертали всю готову продукцію короні, корона ж забезпечувала їм додаткову їжу для проживання. Але в неоассирійський час ремісники почали працювали на контрактній основі, відповідно до чого вони платили короні за сировину в інших формах, не обов'язково промисловими товарами, та залишали певну частину сировини як комісію [13, с. 409-413].

Особливо широкого розвитку та технічної досконалості досягла в Ассирії металургія. Розкопки в Ніневії показали, що у IX ст. до н.е. залізо застосовувалося вже нарівні з міддю. У палаці Саргона II в Дур-Шаррукіні (сучасний Хорсабад) був знайдений величезний склад з великим кількістю залізних виробів: молотів, мотик, лопат, лемешів (частина плуга), плугів, ланцюгів, вудил, гачків, кілець і так далі. Очевидно, що в цю епоху в техніці стався перехід від бронзи до заліза. На високу технічну досконалість вказують чудово зроблені гирі у вигляді левів, бронзові частини художньої меблів та канделябри. В Ассирії вперше у світі навчилися гартувати сталь. Про досконалість роботи стародавніх майстрів свідчить різний посуд.

Майстри виготовляли ножі та вилки, спиці для колісниць, зброю. Воїни-ассирійці носили гострокінцеві бронзові шоломи, які також вироблялися в Ассирії. Мечі та списи виготовлялися з особливого роду сталі, згодом досвід її плавки перейшов до арабів (так звана дамаська сталь) [36, с. 171, 55, с. 427-443, 56, с. 370-383].

Високо цінувалися в Ассирії предмети розкоші : вироби із золота, срібла та бронзи (золоті браслети та сережки , кинджали з позолоченою рукояткою , з різьбленням карбованої роботи на золоті), слонової кістки , скла, фаянсу.

Майстри виробляли тут продукцію, яка славилася у всьому тодішньому світі. Ассирійські ткачі створювали чудові тканини від найлегших та прозорих до важких златотканих матерій та розкішних килимів. У великій кількості виготовлялися парфуми, помади та різні мазі.

У Біблії , наприклад , містяться відомості про те, що фінікійське м. Тир вело торгівлю з Ассирією , отримуючи звідти чудовий одяг , плащі з синього пурпуру та з кольоровими вишивками , строкаті покривала і міцно кручені шнурки (мабуть, бахрому). Увесь цей одяг розшивали золотом та кольоровими нитками [52, с. 215].

Достаток високоякісної глини сприяв підйому гончарного мистецтва . Досвідчені майстри Ассирії та Вавилонії славилися виготовленням різнокольорових керамічних плит, якими облицьовувалися палаці , храми та будівлі.

За допомогою червоної, білої та чорної ассирійських фарб живописці покривали стіни палаців та храмів чудовими фресками.

Досвідчені майстри Ассирії з піску та соди отримували в печах кашоподібну скляну масу з якої видували чудові кольорові посудини з тонкими стінками , створювали різного роду кахлі. Цими кахлями зазвичай прикрашалися стіни та ворота великих будівель, палаців та храмів . За допомогою цих кахлів в Ассирії створювали гарну багатобарвну орнаменталію будівель. Стародавні майстри добре знали різні властивості

скла. Ворота палацу Саргона II розкішно прикрашені зображеннями «геніїв родючості» та розеточним орнаментом, а стіни – не менше розкішними зображеннями символічного характеру: зображеннями лева, ворона, бика. Поряд із технікою виготовлення скляною пасти ассірійцям було відомо прозоре видувне скло, під час розкопок у Дур-Шаррукіні було знайдено скляну вазу з надувного прозорого скла з ім'ям Саргона II. Лейярд в Ніневії знайшов лупу з гірського кришталю [36, с. 171].

Наявність каменю сприяло розвитку каменерізної справи. Біля Ніневії у великій кількості добувався вапняк, що служив для виготовлення монолітних статуй, що зображають геніїв — покровителів царя та царського палацу.

Інші сорти каменю, які були необхідні для будівель, а також різні дорогоцінні каміння ассірійці привозили з сусідніх країн.

Зростання продуктивних сил викликало подальший розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі. З цілого ряду іноземних країн до Ассирії привозили самі різноманітні товари. Тіглатпаласар III отримував з Дамаску ладан. При Сінахерібі з приморського Халдею, отримували очерет, необхідний для будівель, з Мідії привозили лазурит, з Аравії привозили різні дорогоцінні каміння, а з Єгипту вироби з слонової кістки та інші товари. У палаці Сінахериба були знайдені шматки глини з відбитками єгипетських та хетських печаток, за допомогою яких запечатували посилки [52, с. 214].

Ассирія була перехрестям основних торгових шляхів, у тому числі до Вавилонії та Перської затоки і назад. З імперії йшла велика дорога через пустелю, що вела на Пальміру і далі до Дамаська. Як цей шлях, так і інші шляхи вели з Ассирії на захід, до великих портів, що розташовані на сирійському березі. Найбільш важливим був торговий шлях, що йшов з Євфрату до Сирії, звідки своєю чергою відкривався морський шлях до островів Середземного моря та до Єгипту. Становище міста Ашур, в тому місці, де Джебель-Хамрін переходить у Джезіра, також мало важливе значення для торгівлі, оскільки він був стратегічний пункт для переправи через Тигр торгового шляху зі сходу на захід. Мешканці центральної частини

Ассирії з давніх -давен були змушені торгувати, тому що, крім продуктів їх родючою землі та каменю для будівництва на півночі, в цьому районі не було ніяких природних ресурсів. Тигр був великою торговою магістраллю, через який везли товари з Малої Азії та Вірменії в долину Дворіччя і далі, в країну Елам Каравані шляхи йшли з Ассирії в області Вірменії, у район великих озер – Вана та Урмії. Зокрема до озера Урмія важливий торговельний шлях йшов по долині верхньої Заба через Келішинський прохід. На захід від Тигра інший караванний шлях вів через Нассібін і Харран до Кархемиша і через Євфрат — до Кілікійської брами, що відкривала подальший шлях до Малої Азії, населену хетами [52, с. 213, 42, с. 168].

Якщо Месопотамія була географічним центром країн Передньої Азії то Вавилон займав центральне місце в самій Месопотамії. Товари доставлялися у Вавилон переважно караванними шляхами, але іноді і по річках. Ніневія та Вавилон вели між собою жваву торгівлю з давніх часів , коли Ассирія ще мала свої факторії в Каппадокії.

Що стосується торгівлі, то через брак природних ресурсів список імпорту був великим і включав метали, деревину, дорогоцінні камені, слонової кістки, коней, верблюдів, вино, ароматичні речовини і, можливо, шовк з Китаю.

Основним експортом були промислові товари, особливо текстиль. На практиці торгівлю вели не самі ассирійці , а арамейці , фінікійці та араби , і це лише деякі з них, і цей факт пояснює відсутність клинописних документів про торгівлю. Держава отримувала прибуток від торгівлі за рахунок вступу митних мит (податок на пристань, податок на ворота і так далі) та за рахунок непрямої користі від процвітаючої економіки.

Щоб контролювати та регулювати морську та сухопутну торгівлю та збір своїх податків з усієї імперії ассирійці встановили всередині торгових портів та прибережних міст, а також інших стратегічних місцях, таких як переправи через річки, виробничі центри власні установи для торгівлі та збору імпорتنих мит [41, с. 216-217].

Ці інститути були сполучною ланкою ассирійської торгової мережі та називалися: *kāgu* (що означає: набережна, торговий порт, торгова колонія) і *bīt kāri* (що означає: будинок, де знаходиться адміністрація, яка веде комерційну діяльність, митниця).

Відповідав за це все головний офіцер, який називався раб карі, швидше за все він проживав у *bīt kāri* і відповідав за *kāgu*.

Ці установи були центрами з ассирійськими чиновниками та адміністративним персоналом, відрядженою з поліцією та військовослужбовцями. Крім торгівлі, збору та перерозподілу товарів, а також збору податків і контроль за контрабандою, вони мали повноваження обмежувати торгівлю з ворожими країнами та регіонами, чия вірність Ассирії була під сумнівом.

Kāgu були створені та діяли всюди, у васальних державах та провінціях. Вони існували з давньоассирійського періоду, але були краще організовані і використовувалися безперервно, ширше й ефективніше з моменту правління Ашшурнасірпала II. З часів Тіглатпаласара III, вони діяли під повним контролем і юрисдикцією Ассирії.

Ашшурнасірпал II побудував нове місто, що стало сполучною ланкою мережі *kāgu* на перетині Євфрату та караванного шляху Сирійської пустелі місто мало назву Кар-Ашшур-насіраплі (Порт Ашшурнасірпал) [63, с. 62-69].

Салманасар III створив у 854 р. до н.е. наперетині Тіль-Барсіп (сучасний Телль-Ахмар) *kāgu* під назвою Кар-Шульмануашаред, де він оселив ассирійців.

Тіглатпаласар III захищав східну торгівлю з Великим Хорасанським торговим шляхом до Китаю будівництвом в 745 р. до н. е станції *kāgu* в провінції Діяла. Він також побудував *kāgu* на узбережжі Сирії, Шіміррі та Газі. Завоювання Гази Тіглатпаласаром згадується короткому написі:

«[Місто Газа] я перетворив в ассирійський емпорій (*bīt kāri*)». Він ознаменував завоювання с Газа зі встановленням стели в міському палаці. Саргон II побудував не менше дев'яти станцій *kāgu* на левантійському

узбережжі, щоб з'єднати Єгипет з гирлом річки Оронт. Також він побудував Ашдод-Ям, щоб регулювати та контролювати середземноморську торгівлю королівства. Він спорудив стелу в Ашдоді, щоб нагадати корінному населенню про могутність Ассирії та жахливі наслідки, які чекали на них, якщо вони вирішать не покоритися [63, с. 70].

Саргон II знову відкрив запечатаний порт у річці Єгипет і перетворив його на kāgu. Після того, як він встановив цей дуже важливий зв'язок між єгипетською і левантійською торгівлею, він хвалився: Єгиптяни та араби – Я зробив їх приголомшеними славою Ашура, мого пана. При згадці мого імені їхні серця тремтіли, вони опускали руки. Я відкрив запечатану [гавань] Єгипту. Ассирійців і єгиптян я змішав разом і змусив їх торгувати [один з одним].

Очевидно, ассирійці були зацікавлені заохочувати торгівлю з Єгиптом, якщо вона йшла через їхню світову торговельну мережу, створюючи для них багатство та приносячи користь їхнім фінансам.

Згідно з Хорсабадським написом, під час своїх походів на північний захід Ірану в 716-715 рр. до н. е. Саргон II також побудував шість нових kāgu на маннійській території. Він перейменував місто Хархар, важливе місто в Західному Ірані, яке він завоював у 716 р. до н. е., на Кар-Шаррукін і побудував там установу kāgu.

Саргон II приєднав до провінції Кар-Шаррукін чотири kāgu, перетворивши існуючі міста на ассирійські торгові установи: Кішешлу на Кар-Набу, Кіндау на Кар-Сін, Анзарію на Кар-Ададі, Біт-Габія на Кар-Іштар.

Саргон підкорив Кішешим в тій же області і перетворив його на провінцію, перетворив місто на торгове поселення під назвою Кар-Нергал таким чином, він поставив під контроль Ассирії важливий Хорасанський торговий шлях з його транзитною торгівлею з Середньої Азії, Ірану та Китаю.

Коли Сеннахеріб завоював еліпське місто Елензаш, він перейменував його на Кар-Сеннахеріб. Ассирійці дотримувалися такої ж тактики на

Левантійському узбережжі. Наприклад вони перетворили один із двох портів Арвада на kāgu та назвали його o Kāgu ša šarri (Гавань царя) або Kāgu ša KUR Aššur (Ассирійська гавань). Асархаддон побудував поряд із Сідоном новий kāgu під назвою Кар-Есархаддон, який, швидше за все, служив головним торговим центром і портом входу на левантійське узбережжя. Він також побудував Кар-Баніті на узбережжі Середземного моря біля Пелусія в Єгипті. В останні роки свого правління ассирійці побудували kāgu Навкратіс в Єгипті [63, с. 71-75].

Стандартом обміну у ділових угодах було срібло або мідь, обидва варіанти могли використовуватися одночасно, але мідь була більше поширена у восьмому столітті, а срібло – у сьомому столітті. Немає чітких доказів того, що в Ассирії використовувалося карбування монет. Не менш важливе значення, ніж стандарт обміну, мав стандарт заходів та ваг і в документації зазвичай вказується, який стандарт дотримувався, причому широко використовувалися як «міна Кархеміша», так і «царська міна». Офіційні гирі з каменю або металу у формі качок або левів з клинописною етикеткою, що вказує вага та царське ім'я (де застосовно), були доступні для перевірки і деякі з них були виявлені в наш час. Вівся ретельний облік ділових операцій, були виявлено сотні адміністративних табличок, в основному з палаців. Основними типами представлених документів є списки боргових зобов'язань, кредитні списки, описи, рахунки, податкові нарахування, переписні списки, а також примітки та меморандуми всіх видів [52, с. 213].

Ціни вагалися в залежності від попиту та пропозиції, і немає ніякої припущення, що держава колись фіксувала або контролювала ціни.

Не менш важливим фактом торгівлі є те, що Ассирії вперше з'явилися хороші, штучно зроблені, мощені кам'яні дороги. В одному написі сказано, що коли Асархаддон заново відбудував Вавилон, то він відкрив його дороги на всі чотири сторони, щоб вавилоняни, користуючись ними могли спілкуватися зі усіма країнами. Ці дороги також мали велике стратегічне

значення. Ассирійські дороги добре обслуговувалися. На певних відстанях зазвичай ставилися покажчики. Щогодини цими дорогами проходила варта, яка скористалася для передачі важливих повідомлень вогневими сигналами. Дороги, що проходили через пустелю, охоронялися особливими зміцненнями та постачалися колодязями. Ассирійці вміли будувати міцні мости, частіше всього дерев'яні, але іноді й кам'яні. Синахеріб побудував напроти міських воріт, посередині міста, міст з плит вапняку, для того щоб проїжджати по ньому у своїй царській колісниці [36, с. 173-174].

Отже ремесла відігравали важливу роль в економіці Ассирії. Гончарі виробляли різноманітну кераміку, а ткачі забезпечували населення одягом.

Ассирія була розташована на перехресті важливих торгових шляхів. З імперії йшла велика дорога через пустелю, що вела на Пальміру і далі до Дамаска. Як цей шлях, так і інші шляхи вели з Ассирії на захід до великих портів, що розташовані на сирійському березі. Найбільш важливим був торговий шлях, що йшов з Євфрату до Сирії, звідки своєю чергою відкривався морський шлях до островів Середземного моря та до Єгипту. Для розширення торгівлі вони засновували торгові колонії в інших країнах.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки можна сказати, що Ассирійська держава є однією з перших імперій в світі оскільки має характерні особливості класичних імперій. Її політико-економічний розвиток став яскравим прикладом того, як могутня централізована держава змогла досягти вершин свого впливу завдяки ефективному поєднанню внутрішньої стабільності, військової потужності та економічного процвітання

Управління Ассирійською імперією було побудоване на принципах централізації влади. Царі зосереджували в своїх руках військову, адміністративну та релігійну владу, що забезпечувало високий рівень стабільності всередині країни. Запровадження ефективної системи провінційного управління, де кожна провінція перебувала під контролем губернатора, сприяло зміцненню централізованого контролю над величезними територіями. Водночас розвивалася система комунікацій: будівництво доріг та караванних шляхів полегшувало пересування армій і товарів, що сприяло зміцненню адміністративного контролю та економічного обміну.

Реформи, проведені в Ассирії, мали на меті забезпечення постачання армії та підтримку громадського порядку. Внутрішня політика базувалася на суворій ієрархії, яка зміцнювала державу. Важливим аспектом стало

створення ефективного бюрократичного апарату, що дозволяв оперативно вирішувати питання оподаткування, розподілу ресурсів та управління військовими кампаніями.

Зовнішня політика Ассирійської імперії була спрямована на розширення її територій і забезпечення домінування у регіоні. Завоювання та активна експансія стали визначальними для цього періоду. Завдяки військовим кампаніям, організованим царями Ассирії, такими як Тіглатпаласар III, Саргон II та Ашшурбаніпал, імперія змогла встановити контроль над сусідніми державами, включаючи Вавилонію, Сирію, Фінікію та Єгипет. Завоювання не лише зміцнювали економічну базу імперії, але й дозволяли забезпечувати ресурси, необхідні для подальшого розвитку.

Дипломатія також відігравала важливу роль у зовнішній політиці. Ассирійські царі укладали договори з сусідніми державами, використовували заручників та створювали династичні союзи для збереження миру й забезпечення довгострокової стабільності на завойованих територіях. Економічна система Ассирії базувалася на сільському господарстві, ремісництві та широкій торгівлі, яка зв'язувала імперію з регіонами Близького Сходу. Часто з завойованих територій депортували людей для обробітку незаселених земель.

Економіка Ассирії була тісно інтегрована з її військовою політикою. Підкорення нових територій забезпечувало імперію ресурсами, включаючи продовольство, метали, рабів та інші стратегічно важливі товари. Контроль над торговими шляхами, такими як маршрути, що з'єднували Месопотамію з Анатолією, Іраном та Середземномор'ям, дозволив Ассирії стати ключовим гравцем у міжнародній торгівлі.

Сільське господарство було основою економіки імперії. Завдяки родючим землям долини Тигру та Євфрату, ассирійці мали змогу забезпечувати продовольством населення і підтримувати армію. Крім того, розвиток іригаційних систем дозволив збільшити врожайність і створити надлишки продукції для експорту.

Ремесла та торгівля також відігравали важливу роль у зміцненні економіки. Ассирійські ремісники славилися виробництвом високоякісних текстилів, металевих виробів та зброї, які користувалися попитом на ринках Середнього Сходу. Заснування торгових колоній сприяло інтеграції завойованих територій у економічну систему імперії.